دەرمانخانەی فەلسەفە .. بەشی 20.. ئازاد حەمە

بەشی 20

فەلسەفە دەرمانی دەردە
ماركەس ئۆرلیەس Marcus Aurelius

ئاماژە: بینینی فەلسەفە وەك دەرمان بۆرو ئەو بۆشە لە توێژینەوە فەلسەفییەكانمان دەبات كە ویستی فەلسەفە ویستە بە چارەسەر(Therapy و Treatment). گەر فەلسەفە ئەم كارە بكات شوێن بە دەروونناسی لەقەدەكات. باشە فەلسەفە دەكارێت شوێن بە دەروونناسی لەقبكات؟ مەگەر فەلسەفە لە ساتەوەختی پەتای كۆرۆنادا پتر لە دەروونناسی بەسەر ژیانی تاكەكانەوە كاریگەر نەبوو؟ بۆیەوەی وەڵامی ئەم جۆرە پرسیارانە بدەینەوە قسە لە فەلسەفە دەكەین وەك دەرمان، ئاوڕش لە فەلسەفەكردنەوە بۆرو چارەسەرسازیمان دەبات. وەكیتر، ڕوانینی ئەم بۆشە لە هەناوی ئەو تەماشاكردنانەوە چرەدەكات كە پەیوایە شێوەی بیركردنەوەی مرۆڤ گرنگی خۆی هەیە. واتە چۆن ئەمە ئەم جیهانە دەبینین و تەماشاكردنمان بە شتەكانی ناو ئەم جیهانە بە چ جۆرێكە، بینینی شتەكان و دواتر لەكدانەوەی ئەمە پاش ئەم بینینە جۆی سەرنجی فەلسەفییە. بینینی جیهان وەك شتێك لە هەڵە پەیوەندی تەنیا بەو هەڵەیەوە نییە لە جیهاندا هەیە، بەو بیركردنەوەشەوە هەیە كە هەڵەكە دەبینێت. جۆختدەكەینەوە فەلسەفە لە كۆنەوە تا ئێستا مێتەدی جیاجیای بە مامەڵە لەتەك بیركردنەوە پشنیاركردوە، ئەو جیاوازیەش لە مێتەدەكان هەندێی لە پێگەی فەلسەفیان لە دۆزینەوەی شێوازی نوێ لە تەفكرین بەهێزكردووە هەندە مرۆڤیان كۆیلەی فەلسەفە نەكردووە. لە مامەڵەكردن لەتەك فەلسەفە دیدمان بە خۆمان، بینینمان بە جیهان، بە دەوروبەر وەك خۆی نامێنێت. بۆیە فەلسەفە پەماندەێت، هەرێك لە ئەمەی مرۆڤ شێوازی بیركردنەوەی خۆی هەیە، هەر لەوشەوە بیروبۆچوون و تەئامانە فەلسەفییەكان لەكدی جیادەبنەوە. چۆن سێیری ژیان دەكەین، چۆن ئەو ژیانە دەبینین كە تیایدەژین،دواتر چۆن ژیانەكە لەسەر بناغەی بینین و بیركردنەوەكانمان دەگوزەرێنین بە فەلسەفەكردن مانادارن و لە ئاكامی گشت ئەمانەشەوە تێگەیشتن دروستدەبن، لەوێندەرەوە مەیلی فەلسەفە بە فەلسەفەكردن چرەدەكات. كاتێك ئێش و خەم دەستپێدەكات

گیان بەدوای دەرمان وەك چارەسەر شوێن بە خەی دیگرێت. ئەو دەمەی هەستەکان ماندوو دەبن و بێزاری و بێ هیوای بان بەسەر بوونی مرۆڤ دا دەکەشێن چارەسەر دەبێتە پرسیار و هەر ئەو دەمە گیان دەستپێدەکات. گیان هەوێنی چارەسەرە و لە پەویستی بە بنبەکردنی ئێش و خەموە هەڵدەقوڵێت. گەمی ئێش و خەم سەرتاپا بریندە و لە چاوەوانی دەرماندایە. دەرمان وەك فەلسەفە دیرەکی خەی هەیە. مرۆڤایەتی ئاستوخە بەم جۆرە دەرمانە ئاشنانەبووە و کاتەکی زۆریشی خایاندووە تا فەلسەفە توانیویەتی ئەم ڕۆڵە ببینێت. بەشێك لەو ڕۆڵەی فەلسەفە وەك دەرمان دەیبینێت ئەوەیە، فەلسەفە وادەکات خەڵکی چارەسەرسازیەکە ببینیت، خەت کار لەسەر خەت بکەیت. بەشێك بەم دەڵێن فەلسەفە وەك دەرمان. دەرمان لێرە خودی چارەسەرەکەیە. ئەو چارەسەرەی کاری سەرەکی دەرمانەکەی لێپەکدەت کاکڵی فەلسەفەکەش دەسازێنێت. کەچی بەشێکی تر پەیوایە هەندێك لە چارەسەرە ڕەفتاریەکانمان یان ئامرازە پراکتیکیەکانمان سەرچاوە لە فەلسەفەوە دەگرن. لێرە فەلسەفە وەك چارەسەر تەماشادەکرێت. لەبەرئەوەی چارەسەرە دەرمانیشە.

بەمجۆرە، لەم بەشە نووسینە، وشەی چارەسەر بەهەردوو ماناکەی Treatment و Therapy بەکاردەبین و بایەخیش بەو تەهزرینانە دەدەین فەلسەفە وەك دەرمان دەخوێنووە، دەرمانێك کە ئیشی فەلسەفە دەکاتە کردەیەك لە چارەسەرسازی. بۆئەوەی فەلسەفە ئەمە بکات پەویستمان بە دروستکردنی هاوگەانی چەنایەتی دەبێت لە تەماشاکردنمان بە دەرمان. ژەهر لەو شوێنەی بەکاربردنەکەی پەویستە دەرمانە. باشە مێژووی پزیشکی لەم بارەوە چیمانپێدەڵێت؟ مێژووی پزیشکی بریتیە لە مێژووی دەزینەوەی چارەسەر، چارەسەر بە ڕووەك و گژوگیا، تادەگاتە نەشتەرگەریە سەرەتاییەکان لە شارستانیە دێرینەکان(میسری کۆن، بابلیەکان، هیندی، چینی، یۆنانی، ڕۆمانی). ئەم مێژووە کە تەندروستی جەستەیی و عەقڵی مرۆڤکان لەخۆدەگرێت لە قۆناغی پێش توەکاری جەستە و چارەسەرکردنی بڕین و ناساغی بە ئەفسانە و جادووەوە دەستپێدەکات بۆرەو تەواوەتی فەرگە فەلسەفییەکانی شارستانیە کۆنەکان ملدانەت تادەگاتە چارەسەری پزیشکی لە چاخی زانیاری. لە سەردەمی نوێشدا ئارتە Artaud زۆبری وەك دەرمان لە کارە شانۆییەکانیدا بەکاربردووە. بەشێك خوێندنەوەی نووسینەکانی شۆپنهاوەر Schopenhauer دەکەنە دەرمانی ڕۆح و بەشەکەی تر نیچە. هەرچی سێنەکا Seneca، ئێپیکتێتس Epictetus، ئۆرلیەس Aurelius و فیلەسوفە ڕواقییەکانی Stoicism تری شارستانی ڕۆمانییە گرنگیەکی زۆریان بە بەختەوەری و بە خاوێنەواگرتنی ڕۆح داوە. ئێستاش بیرمەندگەلێکی وەك فێری Ferry ، کۆنت-سپۆنڤیل Comte-

Sponville و ئەنفرە Onfray لە فەرەنسا هەڵگری فەرمووڵە فەلسەفییەکانی ئێپیکۆر و هاوڕێکانن و فەلسەفە بەرەو جۆرە تێراپیەك Therapyدەبەن کە وردە وردە خەڵکی لە تەنگانەکانی ژیانیان-و تەنگژەی پووخت بەدووردەگرێت. ئامانجەکەش هەنگاوە بەرەو چارەسەرسازیی بە فەلسەفە. هەنگاوی یەکەمی ئەو چارەسەرسازییە لەوەوە دەستپێدەکات کە فەلسەفە لەناوەوەی مرۆڤ کاری خۆی دەستپێدەکات و دواتر والە مرۆڤ دەکات خۆی بێت. ئامانجی دەستپێکی فەلسەفییە کە هەر لە سەرەتاوە کاری لەسەر خەبوونی مرۆڤ کردووە. ئەمە ئەوە دەگەیەنێت، فەلسەفە بەجۆرێك ئیش لەسەر مرۆڤ دەکات کە خودی خۆی بیت، خۆی نەك ئەویتر. ئامانجی لەسەر ئەو بنەمایەی گەر مرۆڤ ئاگای لە خودی خۆی نەبێت بەدنیاییەوە ئەویتر ئاگای لێدەبێت، کەواتە تا ئیتر خێت نیت و ئەویتریت. خەبوونت مانای بە بوونت هەیە. بوونت واتە خێت. بوونی تە بوونی خەتە نەك ئەویتر، کە خێت بیت کەوابێت تە خێتت هەیە، خاوەنی خێتیت. خێتت نەبوو بە بگومان ئەویترێك دەبێتە خاوەنت. کێشەکە چییە کە خاوەنی خەمان نەبین و ئەویتر خاوەنداریمان بکات؟ کێشەکە لەوەدایە کە هەبوون بەر هەڕەشانەوە دەکەوێت.

مایەوە ئەوەش بوترێت کە، ساتەوەختی کەرناڤایرەس ڕەوتی دەمەتەقە، شیکارییە، فەلسەفییەکانی گرەی و جارکی دی فەلسەفەی کردەوە بە پێردی نێوان زانستە ئەزموونییەکان و زانستە مرۆییەکان. لە سەدەکانی پێش زایینیشەوە، لە دەمی سوکرات و گالێنەس Galenosەوە، کە پزیشکە هەرە دیارەکەی شارستانی یۆنانییە، تادەگاتە مانتاین و هەنووکە (میشێل ئەنفرە بەنموونە) فەلسەفە مشقکردنە لەسەر ڕەح و دروستکردنی دەگیری بە مرۆڤ، چەینی سترانی مەرگ و تامکردنی ژیان، بەشیفابوونیشە لە ژیان گەر ژیان لەخودیخەیدا درم بێت.

ئاسکلێپیەس: خواوەندی شیفا

گەر یۆنانی کۆن بە نموونە وەربگرین دەبینین زەربەی خواوەند و ئەفسانەکان کاری چارەسەرسازی و دەرمانسازی و شیفابوونیان بینیووە. ئاسکلێپیەسAsclepiusیەکەکە لە فیگەرە دیارەکانی ناو ئەفسانەی یۆنانی کۆن و خواوەندی پزیشکی و شیفا بووە و ئامۆشی لە باوکیەوە ،لە خواوەندی ئاپۆلۆن Apolloەوە وەرگرتووە کە خواوەندی خەر، موزیك، هونەر و شیفابوون بووە. ئێپیۆن Epione ژنی ئاسکلێپیەس بووە کە خواوەندی ئارامکردنەوە بووە. لە ئێستاشا کە دەچینە هیچ دەرمانخانەیەك گەچانەکەی ئاسکلێپیەس دەبینین کە بە مارەکەوە لکاوە و بووە بە هێمای پزیشکی. ئەم خواوەندە چوار کچی

هەبووە: هیجیا Hygeia (خواوەندی پاك و خاوێنی و تەندروستی بووە)، ئاساسەo Aceso (خواوەندی چارەسەرکردنی نەخۆشی و شیفابوونبووە لە برین)، ئایاسەo Iaso (خواوەندی چارەسەر بووە)، ئاگلایا Aglaea (خواوەندی تەندروستی باش بووە)، پاناسیا Panacea (خواوەندی دەرمان و چارەسەر بووە). لە سەردەمی ئاسکلێپیەس دا خەڵکی ناساغ ڕۆژانە سەردانی پەرستگای ئێپیدەرسیان Epidaurus کردووە تا لە ناساغی و برینەکانیان بۆشیفابن. دووان (Machaon و Podalirius)لە کوڕەکانی ئاسکلێپیەس لە داستانە شیعری یلیادە Iliáda ی هۆمەرس Hómēros ناویان وەك برینپێچ هاتووە. بەپێی گرەنوکانی هۆمەرس ئەم کوڕانەی ئاسکلێپیەس چارەسەری بریندارەکانی جەنگی تریا Troyیان کردووە. ئەم زەر بە کورتی هەقایەتی خواوەندی شیفای یونانی کۆن کە پاش یونان و لە شارستانی ڕۆمانی بەردەوامی خۆی هەبووە و پێش یونانیش شیفابوون ئیشی خواوەند و داناکان بووە.

فارماکۆن

بەئاوەڵی ئیشی وشەی دەرمانخانەpharmacy دیاریبکەین پەیوستە بە وشەی فارماکیە Pharmakia ئاشنابین کە لە زمانی یونانی φαρμακεία بە واتای ژەهراویکردن، جادووگەرایی دێت. فارماکیە دەرمانە. دەرمان لەناو پرسەی بەکاربردنی ئەم وشەیە ئامادەبوونی خۆی هەیە. وشەی فارماکیە لە فارماکۆن Pharmakon ەوە سەرچاوەدەگرێت. فارماکۆن φάρμακον یش لە یونانیدا بە مانای ژەهر، جادوو، تڵیسم، ئەفسوس، دەرمان دێت. هەموو ئەمانە پەماندنەن فارماکۆن لەیەك کاتدا بە واتای دەرمان و چارەسەریش دێت. هەربۆیشە فارماکیە بە واتای تەراپیا Therapeia (چارەسەر) دێت. ژەهر بنەموونە دەرمانە و چارەسەریشە.وەکیتر ژەهر بکوژە، لە هەلومەرجی بەکاربردنی چارەسەرسازیشی تەدایە. ئەو شتەی ژەهراویدەبێت لەناودەچێت، دەمرێت، جا ئەوە ووەك بێت یان ئاژەڵ و مرۆڤ. تەنانەت ئەو گیراوەیەی سوکرات خواردیەوە بەیاری دادگا بوو کە لە جۆرە ووەکەك hemlock ی ژەهراوی پێکهاتبوو. بەپێی تێگەیشتنی نیچە ئەو کاتەی سوکرات گیراوەکە دەخواتەوە نیازمەندە بەوە خۆی لە ژیان شیفابکات. ژیان لەو حاڵەتە ناساغیە و ژەهر چارەسەرە. خودی دەریداش لە نوسینی" دەرمانخانەی ئەفلاتون"دا وشەی فارماکۆن لە سێ لایەندا قەتیسدەکات: دروگ Drogue (دەرمان یان عەقار) و مەدیسن Médecine (پزیشکی) و ڕەمید Remède(چارەسەر).

کێبەبوونی فەلسەفە چارەسەر نییە

فەلسەفە لە دەمی یۆنانەوە تا ئێستا لە گۆران بەدوای مانای ژیان لە هەبەز و دابەزدایە. هەردەم فەلسەفە ویستوێتی خەڵکەوێنمان بێت، ئاستێك بۆ گورزی زمانە دانێت، پێی بۆ ئێستایەمان بڕێت هەنووکەمانە و بۆچانیش لەسەر بڕەهەمهێنانی هزر، هزرێکی پۆیست بۆ مرۆڤایەتی، بەڵام نابەهێنێت. ئەمە لایەك، لایەکی تر بینینی فەلسەفە وەك فیلسوف جیایە لە بینینی فەلسەفە وەك هەواداری فەلسەفە. هەوادارانی فەلسەفە جڕاوجڕن. هەن وەك کێلە مامۆستای فەلسەفە دەکەن. بوونە کێلەی فەلسەفە بە زیانی فەلسەفە دەگەڕێتەوە. کێلە وابەستە و بەدەنگ و ژێردەستەیە. لەم حاڵەتە فەلسەفە بەپێی پۆیست سودی نابێت و کاریگەریش ناخاتەوە. فەلسەفە لەناو دەمەتەقە و هووبووەوکان نیشونمادەکات. کەواتە ئەوانەی ڕەخنەی فەلسەفە دەکەن یان فەلسەفە بە هەڵەشانەوەی بچووەن و تێگەیشتنەکان دەخەنەگەڕ ئەو بۆشن لە هەواداران و خوێندڕانی فەلسەفە کە بڕەهەمهێنەری فەلسەفەن. هۆشن تەنیا فەلسەفە لە پرسیارسازی و گومانکردن پووختدەکەنەوە و کاری فەلسەفش لە وتن لەسەر ئەویتر بریتیدەکەن. ڕەنگە سوکرات نموونەیەکی ئەم بوارە و گروپی پشتریش بێت. هەر ئەم بۆشە ئەوە لەبیرناکەن کە فەلسەفە کارکردنە لەسەر خودیخە. شیکردنەوەی خودیخە و کردنەوەی ناخ بۆشکی سەرکی لە کردەی فەلسەفەکردن پکدێنێت. بۆشك لە فیلسوفان بەم شێوازە توانیویانە بگەنە ئەویتر. نیچە نموونە بڕچاویەکەی ئەم لایەنەیە.

لەمیانەی ئەو قسانەی لای سەرەوە بەوە دەگەین، فیلسوفکان کێلەی فەلسەفە نیین. فەلسەفە زادەی چرکەی خایەتی. چرکەی فەلسەفە ئەو کاتەیە کە پیادەکرێت. لە ئابردووداوە فەلسەفە کردەی دەمی خایبووە. ئێستاش کردەیە بە هەنووکە. جگەلەوەی فەلسەفە دەم و ساتی خەی هەیە، لە بە گشت سات و دەمکانیش دەشێت. ئەفلاتون، سپینوزا، مەنتاین یاخود دەکارت، ڕاسە، کواین بە ئەو دەمە و بە ئێستاش شیاون. بەپێی ئەوەی فەلسەفە بیرکردنەوە و تەماشە دەشێت ڕەخنەبکرێت، دەکرێت شیاو بێت یان شیاو نەبێت بە ئێستا. ئەمە نییە کەکی فەلسەفە، کەکی فەلسەفە لە توانای بیرکردنەوەیەتی لە سات و دەمە جیاکان. فەلسەفە لە هەموو سەردەم و چاخکدا، لە گشت کولتوور و کەمەگەیکدا لەو چرکەیە دواوە تیایا وتراوە. لە ئێستادا، لە کاتی کەرناڤایرەس دا، کەشە کولتووری و کەمەایەتیکانی مرۆڤ تا دەگاتە سیاسی و ئابووری و ڕەحیکانی هەمان ئەوانە نیین پێش ڤایرەسەکە. وەجا بوونە کێلەی فەلسەفە وادەکات نە لە فەلسەفە بگەین نەش دژەکەی. جا ئەوە نا-فەلسەفە بێت تادەگاتە ئاین. هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ئەو کێلایەتییە ئەو دیالەگە دەکوژێت فەلسەفە

دروستیدەکات. لە پاش کۆیلایەتی دیالێگ نامێنێت، مشت و مۆ و ڕەخنە جێیان بۆتاڵ و کاوێژ و دووبارەسازی جێیان دەگرنەوە. بۆ ئەوەی فەلسەفە بەرهەمهێنەر بێت پێویستە ڕەخنە و پێکدادانی هزری هەبێت. شتی نوێ و نەوتراویش تەنیا لەو کاتانەدا سەرهەڵدەدەن فەلسەفە مەستی گومان و سڵامینەوەیە.

شەی فەلسەفە لەتەك پرسیار چارەسەر

شەی فەلسەفە لەتەك پرسیار بانەوەی نییە، چارەسەر و ئەو دەرمانەشە بەیدەگەین. شەی وا بکەتا لە دەمی دەرکەوتنی یەکەم ونەکی خەری فەلسەفەوە دەستیپێکردووە و هەر بەردەوامە تا مرۆڤ خاوەنی ئاوەزی خەی بێت. پرسیارە فەلسەفییەکان(گرنگیشە بزانین چ جۆرە پرسیارێك فەلسەفییە و چ جۆرەکیش نا-فەلسەفییە)لە زیادبووندان و هەر گۆشەی بیرکردنەوەی مرۆڤ و ئاەزبوونی هەل و مەرجی بوونەوەی ئەم مرۆڤەش فەلسەفەی گەیاندۆتە شوێنە سەخت و دژوارە ناکۆتاکان. لە میانەی پرسیارەکانمان تێگەیشتنمان بۆ خەمان و دەوروبەرمان دەگۆڕێت. کە دەپرسین فەلسەفە چییە بەمە هەنگاوێك لە بیرکردنەوەکانمان بەرەو پێشەوە دەچێن تەنانەت ئاگەر وەڵامەکەشی دەقاو دەق نەزانین. ئەو وەختەی فەلسەفە لەتەك ئاین یەکدەگرێتەوە بە پرسیارێکی دی ەووبەوودکرێتەوە کە بەم شێوەیە: فەلسەفە زانستە یان نا-زانستە؟ قەرزاری فەلسەفیی زانست وەڵامە بە ئەم پرسیارە. ئەوەی تە بیەێت هەروەك ئەوەی من دەیەەم ەاستە؟ نەخێر. ئەمەش لەبەرئەوەی دوو ەاست پێکەوە هەناکەن. تا پتر لە ماهیەتی ئەم شەە تێبگەین کە فەلسەفە هەیگرساندووە ئەوکات ئەوەمان لاەوونەدەبێت بە گەیشتن بە ەاستی بۆتە دەروازە بە فەلسەفەکردن؟ بە ەاست، نەك درە، دژە جەمسەری هەیە؟ ئەدی باشە لەتەك چی لە جەنگدایە؟ لەتەك خراپە یان نا-باشە؟ بیرکاری دایکی زانستەکانە یان فەلسەفە؟ فەلسەفە دەستی لە دروستکردنی زانست نەبووە؟ ئەی ئەستا، بە زانست خەی وەك شتەکی سەرووی فەلسەفە دەبینێت؟ چۆن هەکار دروستدەبێت؟ لەو جێگایەی هەکار هەیە دەبێت دەرئەنجام هەبێت؟ هەکار گرنگە یان دەرئەنجام؟ هەکار پرسیار بێت کەواتە دەرئەنجام وەڵامە؟ مەژووی وەڵام لە پرسیار کەنتر نییە؟ گەر پێچەوانەکەی ەاست بێت کەواتە هەکار دایکی دەرئەنجامە؟ گەانی فەلسەفە بەدوای مانا گەان نییە بەدوای واتای بوون؟ لەو شوێنەی بوونمان لە مەترسیدایە چ پرسیارێك دەتەکایەوە؟ ئایا پرسیاری مەرگ ئەو پرسیارە نییە؟ باشە کات دەمرێت؟ کە شوێن هەیە کاتیش لە هەمان شوێن دا بوونی پێویستە؟ کات گرنگترە یان شوێن؟ ئەدی ژیان لەناو

بە کاتیدا شیاوە؟ بە ڕزگاربوون لەم دیلەمایە (سەرئێشە) پەویستمان بە پەوانەیە؟ چۆن کات-شوێن بپەوین؟ ئاژەڵە هەست بە کات دەکات؟ یەزدان لە دەرەوەی کاتە؟ ئاژەڵە هەست بە گۆڕینی شوێن دەکات؟ پرسیارکردن لەسەر بوونی یەزدان شتێکی نا-ڕەوشتییە؟ نا-ڕەوشتیی دیاردەیەکی مرۆییە یان ئاژەڵیش بۆی هەیە نا-ڕەوشتی بێت؟ بە ئاژەڵ بە عەقڵ لەدایکبووە؟ ئاژەڵ خۆدەبینێت یان خۆنابینین هەروەك عەقڵ دیاردەیەکی مرۆییە؟ ئاژەڵ کە عەقڵی نییە شتێ یان شت ئاژەڵە؟ باشە ئەی ئاین، بە ئاین بەس بە مرۆڤ هەبووە؟ بە دیندار و بە دین لەناو ئاژەڵان بوونی نییە؟ لەبەرئەوە نییە کە ئاژەڵ عەقڵی نییە؟ ئەی ئاین عەقڵییە؟ گومانیناوێت فەلسەفە کە عەقڵییە پیرۆز نییە. هەرچی ئاینە دیاردەیەکی باوەڕییە تا تۆماندکی عەقڵی. ئەی کامیان ڕەوای چارەسەر دەبینێت ئاین یاخود فەلسەفە؟ئەم شێوە هەر بەردەوامە و دیدگای، شیکارییە و ڕەخنەیی زۆری لەسەربردێت و فەلسەفش دەخاتە دۆزەکی چارەسەرسازی Therapy و بایەخپێدانەوە.

چارەسەر بە فەلسەفە

چۆن فەلسەفە ڕۆڵی چارەسەر ببینێت؟ چارەسەر لە چی؟ فەلسەفە جگەلەوەی کردەیەکی عەقڵییە و پرسەی بیرکردنەوە بەرهەمیدەهێنێت دەکارێت لەڕێگای بیرکردنەوەکانەوە کار لەسەر جەستە و دەروون بکات. مرۆڤی سەردەم لە هەموو کات زیاتر پەویستی بەو کارەیە کە فەلسەفە پێیەڕەدەستێت. پشتوی دەروونی یان داماتی هزری بە گۆڕانەوەی بایەخدان بە فەلسەفە دەمانگەیەنێتە قۆناغێکی چارەسەرسازیی. فەلسەفە پەویستی بەوەیە کار لەسەر لایەنی بیرلێنەکراو بکاتەوە لە ژیانی مرۆڤ. بەوەش ناسراوە کە ئاڕاز و ژیریئامانج و بە شێوازێکی تر، جیاواز لەوەی پێناسراوە، خۆینمایشدەکات. ئەمەش لەوسەرەوە وادەکات فەلسەفە زۆرتر کاریگەربێت.
پشتر هەماماندکرد، لەم بەشە نووسینە،وشەی چارەسەر بەهەردوو ماناکەی بەکاردەبین: Treatment و Therapy . فەلسەفە کە شوێنی چارەسەر دەگرێتەوە سەرچاوەی ئەم چارەسەرە نوسینە فەلسەفییەکانن. لەم حاڵەتە ناکرێت فەلسەفە جێی پەرتووکی پیرۆز و فەیلەسوفیش جێی پێامبەر بگرێتەوە، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی ئامانج لە فەلسەفە خۆپیرۆزکردن و فەیلەسوف پیرۆزکردن نییە بەقەدئەوەی ئامانج هۆشیارکردنەوەی خودی پیرۆزییە. بە زۆرێك شێنهاوەر و نیچە ئەو ڕۆژیان بینیووە. کارە فەلسەفییەکانی نیچە ساڵانێك وێك چارەسەری دەروونی تەماشادەکران. تەنانەت ڕەماندکانی دەستڕەشکی و کامەش.

بە هەندێك ئەپیکەریەکانی شارستانی رەمانیش(سەنکا، ئەپیکتەتس، ئەرلیس) لەو ئاستەدا بوونە.
فەلسەفە هەر لە سەرەتای دەرکەوتنیەوە لەسەر ئەو بنەمایە بووەتە چارەسەر کە گفتوگۆی کردەتە بناغە بە قسەکردن لەسەر دیاردە و گرفتکان. ئەمش لە بنەتدا شەوازی سەرکی سوکرات بووە. وەکیتریش، خەناسی هەنگاوەکی تری سوکرات بووە بە بکاربردنی فەلسەفە بە خودچارەسەر. خەناسی چارەسەرکی خودیە کە مرۆف لە خودی خێ نزیکدەکاتەوە. ئەوەش هەر شەوازێکە لە چارەسەری فەلسەفیی کاتێك سوکرات هەوڵی گەیشتن بە ڕاستی دەکاتە ئامانج بە گفتگرانی. لە دوای سوکرات ئەریستە بووە کە گرنگی بە بکاربردنی فەلسەفە بە چارەسەر خستەتەگەڕ، وەلە پاش مەرگی ئەریستە شەوازی عەقڵی و لۆژیکی لە فەلسەفە بەرەو چارەسەرکردنی فەلسەفی بە خەشژیان، بەختەوەری و دورکەوتنەوە لە ژیانی مادی هەنگاوینا. لەسەر ڕەوتی بیرکردنەوەی فەلسەفیی ئەپیکەریەکان و ڕواقییەکان بەدەستهێنانی چێژ و خەشی وەك سەرەتایەك بە دورکەوتنەوە لە ئازار و خەمکی بووە چارەسەر. لەم ساتەوەختەوە ئەم دوو ئاقارە فەلسەفییە وەك جەرکی تر لە فەلسەفەی چارەسەر خێ لە یەنانی کۆن نمایشدەکات کە دواتر بەرەو شارستانی ڕەمانی ملدەنێت. فەلسەفە وەك چارەسەر لە دوای ئەم ساتەشەوە بەردەوامی بە خێ داوە. بەشەك لەو چارەسەرە خێ لە چارەسەرکردنی کەشە هەنووکەیی و ڕەڕانیەکانی مرۆڤکانی کردەتەوە. کەشکان کە بەشکی بووناوی هەمیشەیین لەنەوان مرۆڤکان لە گشت سەردەم، شارستانی و کولتوورەك دا دووبارە و هاوشەوەن. ئەستا بەزەری پسپەڕان لە فەلسەفەی پراکتیك ئەو دەبینن. هەوڵی ئەوە دەدەن لەگەگای کلینیکی تایبەتەوە کار لەسەر ئەوانە بکەن کەشەی موالییان یان غەم و پەژارەیان هەیە و تەنگەیشتنیان لەسەر مەرگ، تەنیای، هاوڕێیەتی و هەندەك دیاردەی تری بووناوی هەیە. بەشەك لەم کارە ""کلینیکی فەلسەفی"" لە ڕەڕئاوا کاری لەسەر دەکات. بەیە لەرەوە قسەدەتە سەر فەلسەفە وەك دەرمان.

لە پەناسەی فەلسەفەوە بە پەناسەی دەرمان

مەژووی دەرمانسازی Pharmacology لەگەڵ مەژووی پزیشکی تەکەڵە. مەژووی پزیشکی مەژووی پەرستیاری و دەرمانسازی لەخە دەگرێت. ئاشکراشە هەر لەسەرەتاوە گژوگیا و ووەکەکان سەرچاوەی دەرمان یان دەرمانزانی بوونە. دەرمان لە دیدی دەرمانسازییەوە بریتییە لەو مادە کیمیاییەی بە دروستکردنی کاردانەوەی بایەلەجی یان فیزیەلەجی لە خانە و ئەرگانەك لە لەش بکاردەبرێت. ئەمە بەو واتایە دێت کە

دەرمان بە دروستکردنی کارلکە کە ئەوش چارەسەری لێدەسازێت. هەرچی فەلسەفەیە بەجارەکی تر دەبێتە ئامراز بۆ چارەسەر. ئەبێتە چارەسەر بۆو گەیەنی ژیانمان. وەکیتریش گەیان بەدوای دەرمان واتە دەزینەوەی چارەسەر، بەڵام دەرمان بۆ چ دەردێك؟ دەرد دروستکەری ئازارە و دەزینەوەی دەرمانیش تەنیا بۆ ئازار نییە، دەرمان ئازارشکێنە و بۆ زەرشتی تریشە کە ئێش لە مرۆڤدا دروستدەکەن، لە لێرە کێشەکە لەوەدایە کە ئێشی ددان وەك ئێشی تەنیایی نییە. ئێشی سك وەك ئێشی بێزاریی و بێحەوسەڵەیی نییە. دەرمانی ترس لە دەرمانی بۆ هیوایی و خەمکییەوە دوورە. بۆ شکاندنی ئازاری ددان یان چاو دەچینە دەرمانخانەیەکی بۆ شکاندنی ئازاری تەنیایی و بێزاریی بۆ کوێ بچین؟ فەلسەفە لە پاش مەرگی ئێریستۆ و دەرکەوتنی فەلسەفەی ڕواقی بووە دەرمان. شوێنی فەلسەفە لە ژیانی مرۆڤ گەلانی هاتەسەر. ئەوش پەیوەندی بە بینینی ڕواقییەکانەوە بووە بە فەلسەفە. لێرەوە بەکاربردنی فەلسەفە دژ بە مەرگ و ترس لە ئازار و کارەساتە سرووشتییەکان دەبێتە خواستی مرۆڤکان.

فەلسەفە دیاردەیەکی عەقڵی و تەماشانییە پشت بە بەڵگە و بەخنە دەبەستێت. سەرەتای دەرکەوتنیشی تەقڵایەك بووە لەلایەن مرۆڤەوە بۆ تێکردنەوەی بینین و تەماشانە ئەفسانەیی و خورافییەکان. وەکیتریش فەلسەفە قەد بەوە نەدەگەیشت کە ئەمە پەیگەیوە گەر خەی وەك بابەتێکی عەقڵی و لۆجیکی وەگەڕنەخستایە. بەمە فەلسەفە توانی ئەو تەماشانانە بەرجەستەبکات مرۆڤ لەسەر گەردوون و بوونی خەی هەیبووە. فەلسەفە لەم دەخە زانستی هەکارەکانە: هەکاری بوونمان؟ هەکاری بەدی؟ ناشرینی یان جوانی؟ بەدادی؟ هەکاری بوونی گەرمای یان لافاو یاخود هەچ دیاردە و کارەساتێکی گەردووناوی؟ بەواتایەکی تر، بوونی بوونەوەرەکان هەر لە سەرەتاوە پرسیارێکی سەرەکی بووە بۆ فەلسەفە، کە ئەوش بنەمای بۆ بیرکردنەوە، بۆ گومان و بۆ جیهانبینیمان داناوە. فەری بیانوهێنانەوە و شیکاریماندەکات و سەلماندن و بەڵگەش دەکاتە بناغەی گفتوگۆ و ڕاڤەکردنەکانمان. بۆیە فەلسەفە دەرد هەیە و دەرمانیش هەیە. گەر دەردی دەرمان فەلسەفە بێت خودی دەردەکە چییە؟ بۆ هەندەك دەردەکە وەهمێیە و بۆ هەندەکی تر نزانینە (جەهل). خودی فەلسەفە کە جۆری دەرمان دەگرێتەوە دەشێت ببێتە ئامراز بۆ چارەسەرکردن یان تیمارکردنی دەردەکە. بۆنموونە بۆشەك پەیانوایە بۆپێئەوەی فەلسەفە بیرکردنەوەیە دەکارێت دەرمانیش بێت ئەبێتە لۆژەرنەاوی دانبەخۆداگرتن یان دانایی لە چارەسەرکردنی کێشە و گرفت یاخودیش بەدەستهێنانی دڵنیایی بۆ خەبەهەزکردن.

بەمجۆرە، دەرد هەبێت دەرمانیش دەبێت. وەجا دەردەکە چییە تا دەرمانەکە بۆپی ئەو دەردە دەستنیشانبکرێت؟ لێرەدا استیدا دەزینەوەی شوێنی دەرد دەزینەوەی شوێشە. ئەوە دەردە ئێش دروستدەکات. هەموو دەردەکیش ئێشەکی خۆی هەیە. پەیوەندی نێوان ئێش و دەرد کەنە و لە مرۆڤەوە دەستپێدەکات.مرۆڤ یەکەم بوونەوەرە ئێشی خۆی باسدەکات. زمان ئامرازی باسکردنی ئەو دەردەیە. زمان پەماندووبێت بە و کۆمەان دەئێشێت. دوای هەستکردن بە ئێش گیان بەدوای چارەسەری ئەو ئێشە دەستپێدەکات کە هەمانە. چارەسەریش بە دەرمان دەبێت. فەلسەفە چ دەرمانێکە؟ ئایا فەلسەفە دەرمانی تاڤێ و بوونەوەرەکانی تریشە؟ فەلسەفە دەردی دەرمانی تەنیایی، خەمەکی، پۆژارەی و زەرەك نەخۆشی و بێزاریە. هاوکات فەلسەفە دەردی دەرمانی تەنیا مرۆڤە. بۆپی ئەوەی مرۆڤ عەقلی هەیە داهێنەری فەلسەفەیە و دەزگرەوەی دەرمانیشە. نەك هەر ئەوە بگرە فەلسەفە دەرمانێکی بە گیان و ئامرازێکی نایابکیمیاییە. فەلسەفە دەرمانە بە کارکردن لەناو خود تا ئەم خودە ناساغ، خەمەك و پێشو نەبێت. ئەم خودە دواتر دەکارێت بەشداری لە گەینی ئەوە بکات پەویستە بکرێت. فەلسەفە وەك دەرمان بابەتکی فەلسەفی پزیشکییە کە بناغەکەی وا لەناو ڕۆحە. هەنگە زەربەمان بپرسین فەلسەفە چ جۆرە دەرمانێکە؟ کە وتمان چ جۆرە دەرمانێکە واتە دەرمانکان لەناوخەیانا جوداوازن. فەلسەفە بەشێکە لەو جیاوازییە.

لە یەنانی کۆنەوە تا هەنووکە لە مێژووی فەلسەفە قسە لە مانای پزیشکی ڕۆح (گیان ، ناخ، دەروون) و پزیشکی جەستە (لەش) دەکرێت. پزیشکی ڕۆح بایەخ بە ناخ و دەروونی مرۆڤ دەدات و ئەویتریان، پزیشکی جەستە، گرنگی بە نەخۆشی و ئازارەکانی مرۆڤی ناساغ دەدات. ناساغی ڕۆحی و ناساغی جەستەی لەنەوان فەیلەسوف و پزیشکا کراون بە دوو مرۆڤەوە. نووسینە فەلسەفییەکان و نووسینە پزیشکییەکان لە شارستانییە کۆنەکانی ئەوروپا (یەنانی، ڕۆمانی) دەڕاوکە، شێتی، بێزاری، خەمەکی بەرباسخستووە و …ئەوەی ئەمڕۆ پێیدەڵێن پزیشکی دەروونی (Psychiatrist) ،کە چارەسەری نەخۆشی دەروونی بە دەرمان دەکات، مێژووکەی گەڵەك کۆن نییە. کاری پزیشکی دەروونی بریتییە لە چارەسەرکردنی پشێویی دەروونی Mental disorder کە خۆی لەناو هەندەك دیاردەی دەروونی شیرزەئامێزی وەك دەڕاوکە، خەمەکی و تادەگاتە شیزۆفرینیا مەاسدەدات. چەنیەتی مامەڵەی یەنانیەکان، ئاسینا، لە سەدەکانی پێش زایین لەتەك نەخۆشییە عەقڵیەکان، بەنموونە شێتی، گرنگی خۆی بە شیکاریکردنی پەیوەندی نێوان فەلسەفە و پزیشکی و بەتایبەت پزیشکی دەروونی هەیە. لەو دەمەدا، کە

دەووەختی نەشونمای هزری فەلسەفیش بووە، ئەو نەخشیانەی دووچاری جەستە بوونە لەو نەخشیانە جیاکراونەتەوە دووچاری ڕەح بوونە. بەشی یەکەم چارەسەرکەی لە خانەی پزیشکی ئەو سەردەمدا بووە و بەشی دووەمیش لە خانەی فەلسەفەدا خەی دیوەتەوە. هەندێك نەخشیش دەچنە خانەی هەردوو بەشکەوە وەك فە. چارەسەرکردنی نەخشیە دەروونیەکان (وەسواسی، ئالایی، خەمۆکی) بە بیرمەندانی یەنانی لەچاو نەخشیە عەقیەکان(شێتی) ئاسانبووە. کەوابێت دەکرێت بپرسین فەلسەفە لە کوێی مرۆڤ نەخشیەکان دەبینەتەوە؟ لە جەستەیان لە هزر(عەقڵ)؟ ئەی پزیشکی لە کوێیا دەیبینەتەوە؟ لە یەنانی کۆن فەیلەسوف یاخود چاترە بڵێین دانا(حەکیم) کاری پزیشکی دەروونی کردووە. هەر لەو دەمەدا ئەو پزیشکیەی هەبووە گشتیبووە کە شانبەشانی فەلسەفە چارەسەری نەخشە دەرونبیمار و شیزفرێنیەکانی (ئەوانەی دووچاری کارتبوونی مشك دەبن) پێکراوە. بەنموونە جیاوازی شێت و دەبەنگ (گەوج) کراوە. شێت وەك ترسناکێك سەیرکراوە هەرچی دەبەنگە شیاوی چارەسەرکردنی لەچاو شێت زەرتربووە و کەمتریش ترسناك بووە.

فەلسەفە پزیشکی ڕەحە؟:
پزیشکی و ئەفلاتون

سەرەتا ئاماژە بە ئەوە دەکەین کە پزیشکی یان ئاگایی پزیشکی بوارێکی تایبەتە بە نەخشی. وەکیتر پزیشکی ماماڵەکردنە لەتەك نەخش و درمەکانی کەسی ناساغ. فەلسەفەی پزیشکی و پزیشکیدەروونی دەتوانن لەتەك بایەلۆجی پێکەوەکاربکەن و زانینی پزیشکی بەو ئاستەیە بەرن پزیشکی بەتەنیا پێیناگات. لەرەوە جارە گفتوگۆیەك دەتەپشە کە وامانلێدەکات بپرسین: چی پێوەندی بە تەندروستی و چی پێوەندی بە پزیشکییەوە هەیە؟ چی نەخشی دەروونی لە نەخشی تر جیادەکاتەوە؟ گەر پزیشکی و پزیشکی دەروونی لە سنوری یەکدا کاربکەن نەخشیناسی خاڵی هاوبەشیان نابێت؟ ئەم پرسیارانە هەوڵنی ئەو تێگەیشتنەن پزیشکی لە هزری تەندروستی و درمناسی(پاتەلۆجی) ئەمدا بەرجەستەیکردووە. تەنانەت کە دەشپرسین نەخشبوون چییە؟ پێویستمان بەوەیە بپرسین نەخشی چییە؟ و نەخش کییە؟ نەخش تەنیا مرۆڤ نییە دەکرێت ئاژەڵ یان ڕووکیش بێت. گەر نەخشیەکانی ناو ئاژەڵ یان ڕووك هاوبەش بن ئەوا ئەو نەخشیانەی دووچاری مرۆڤ دەبن لەم ڕەسایە بەدەر نیین. کاتێك پزیشکی بەیار لەسەر نەخشبوونی کەسێك دەدات بەمە پزیشکی لەسەر بناغەی کەمێك بنەما کاردەکات. بەیاری پزیشکی Medical Decision بە خودی چییەتی

نەخۆشییەکەوە پشتبەستوە. چی ئەو کەسەی نەخۆش کردووە و دیاریکردنی شوێنی نەخۆشیەکە دوو فاکتەری سەرەکین بۆ دەستنیشانکردنی یان جیاکردنەوەی نەخۆشی دەروونی لە نەخۆشی جەستەیی و نادەروونی. ئەو زانیارییە کلینیکیانەی پزیشك سەبارەت بە جۆرەی بیماری نەخۆش بەدەستیدەهێنێت بنەمای زانستی دەستنیشانکردنەکە یان بەیاردانە پزیشکییەکە دروستدەکەن. باشە بەیاردانی پزیشکی پێش ئەوەی کردەیەکی پزیشکی بێت یاسای یان ڕەوشتی نییە؟ خانمە روناکبیری فەلسەفیی ڤیرەنیك لە ری Véronique Le Ru بە پرسیاری فەلسەفە پزیشکی ڕەحە؟ لە دەرگای گەلەك بابەتی خەفکراو و زەقی فەلسەفی دەدات کە لەڕە بەشەك لە دیتنکانی بەسەردەکەینەوە. ئامانجی سەرەکی ئەم خانمە خوێندنەوەی ئەفلاتونە لە ڕوانگەی پزیشکیەوە. ئەم بایخپێدانە سەرچاوە لەو گرنگیەوە دەبینێت کە سوکراتی مامۆستای ئەفلاتون بە پیشەی پزیشکی داوە. پزیشکی وەك کار و هونەر. سوکرات لە دیالۆگەکانیدا ئەو گرنگییەی نیشانداوە کە پزیشك بە جۆرێ وەك فەیلەسوف وایە بە ڕەح. هەروەك ئەوەی پزیشك جۆرێ لە بەدی و نەخۆشیەکان دەربازدەکات ئاواش فەیلەسوف ڕەح لە بەدی و ناساغییەکان، لە نەزانی و دادوەری پشوخت، ڕزگاردەکات. بۆ ئەو مەبەستە ڤیرەنیك لە ری دوو لایەن دەخاتەڕوو. یەکەم شەوازی سوکرات لە فەلسەفەکردن (شەوازی پرسیارکردن) کە زۆر جیاوازبووە. دووەم ئەفسانەی پرۆمەتەس Prometheus ،کە لە دیالۆگی پرۆتاگۆراسی ئەفلاتون دا ناوی هاتووە. ئەمەش بە دەزینەوەی هاوشێوەیی لەنێوان پزیشکی و ئەفسانەدا. ئەم لایەنە ئەم روناکبیرە فەرەنسییە بەرەو هەنگاوی سەهەم دەبات: ئەوەش بریتییە لە دەزی پزیشکی لە ساتەوەختی سوکرات. ئەبەتە ئەمە ئەو هەڵاوگەڕانەیە لە مەدلی پزیشکەوە دەمانبات بەرەو مەدلی فەیلەسوف. بۆ سوکرات بایخدانی پزیشکی بۆ جەستە، نەك ڕەح، ئەو مەدلەیە پێویستە پزیشکی کاری لەسەربکات.

هیپۆکرات Hippocrates ، کە بەدامەزرێنەری پزیشکی دادەنرێت، یەکێکە لە پزیشکە دیارەکانی مێژووی پزیشکی لە یۆنانی کۆن و هاو سەردەمی سوکراتیش بووە. ئەم زانایە بەشەوازی تەکنیکی و فیزیکانە تێگەیشتنی پزیشکی بەرەو ئاستێکی تر بردووە و ئەوەشی یەکلا کردۆتەوە کە جەستەی تاك هەزێکی خودی تیایە سەرچاوەکەی سروشتە. پزیشکی لەسەر دەستی هیپۆکرات ئیشی لەسەر کاریگەریەکانی جیهانی دەرەکی، هەزی سروشت و لەسەر بونیادی جەستەی بوونەوەر کردووە. یەکەم پزیشکیش بووە توانیویەتی پزیشکی لە ئایین و جادووگەرایی جیابکاتەوە و بیشیکاتە زانستی سەرنجدان. بەیشە تائەستا خوێندکارانی پزیشکی لەکاتی وەرگرتنی بەوانامەی پزیشکی سوێندی

هیپۆکراتی دەخڵن(لەگەڵ هەندێك گومانكاری كەم كە هاتۆتە سەر سوخنەكە). تەمارکردنی دەزی ناساغی نەخۆش لە پزیشکناسی هیپۆکرات خاڵکی گرینگە. نەخۆش پەیوەستی بوونی بزانێت لەشی لە چ دەزێکدایە. لەبەرئەوەی سوکرات پزیشکی ڕەحە نەخۆشکانە شوازیشی جیایە. سوکرات ئەو نەزانین و دادوەریە پشوختە لە نەخۆشا ئاشکرادەکات لەو ڕەحە ناساغدا پەنهانە. داوای هیپۆکرات ئەوەیە ئەفلاتون سەرقاڵی پزیشکیی ڕەح بێت. گومانیش ناکات جیهانی پزیشکی لە هەڵە بەدەر نییە. ئەوەش پەیوەندی بە سروشتی نەخۆشیەکان و سروشتی پزیشکییەوە هەیە. دەکرێت نەزانینی زانستی لە دیاریکردنی نەخۆشی و بێتوانای هونەری لەو بوارە کاردانەوەی لەسەر پیشەی پزیشکی هەبێت. یەك لەو هەڵانەش هەڵەی ڕووشتییە کە هیپۆکرات بە گرنگییەوە قامکی دەخاتەسەر. بەنموونە گونەگرتن لە نەخۆش. سوکرات گوێگرێکی باش بووە، توانیویەتی لە ڕەحی نەخۆشی نەخۆشکانی گوێبگرێت. کەوابێت فەلسەفە پزیشکیئاسا دەبێت بزانێت چۆن پراکتیزەی کارکانی دەکات و ماملەی نەخۆشکانی دەکات. فەیلەسوف وەك پزیشك لە هونەری شیفابوون تێدەگات و لە دەجال و فێباز جیایە و شارەزای هونەری مایێتیك maieutics (مامانی، شوازێکی گفتوگۆی سوکراتییە) و دیالێکتیکە Dialectic (شوازێکە لە وتووێژ). واتە شارەزای هونەری گوێگرتنە. ئەو جۆرە مامەڵە سوکراتییە لەتەك نەخۆشکانی ڕەح شوازە سوکراتیکە پێوەراوە، هیچ نەبێت لەبەرئەوەی سوکرات ئەو شوازەی لە دایك و باوکییەوە بەماوەتەوە. دایکی سوکرات مامان بووە و باوکیشی پەیکەرساز. سوکرات لە گفتوگۆکانیدا لەتەك خەڵك ،لە ڕێگا و بانەکان، هەوێیداوە گوێگر و چارەسەرسازبێت و لە فەیلەسوفە سۆفیستە هاوسەردەمکانی (گۆرگیاس Gorgias و پرۆتاگۆراس Protagoras) ،کە فەلسەفەفرۆشبوونە، جیاوازبێت. ئەفلاتون لە هەردوو دیالۆگی پرۆتاگۆراس و گۆرگیاس دا بەجۆرێك تەقڵای گەینی گفتوگۆ فەلسەفییەکانی داوە کە لە دەجالی و فێبازی پزیشکییەوە بەرەو دەجالی و فێبازی فەلسەفی (سۆفیستیانە) و لەوشەوە بەرەو پزیشکیی هیپۆکرات ملبنێت. لەو پزیشکیی نوێنەرایەتی جستە دەکات و فەلسەفش نوێنەرایەتی ڕەح. هەندێك جار پزیشك لەبەر بەرژەوەندی تەندروستی نەخۆش مامەڵەی قەزەوانانە لەتەك جستەدا دەکات. هاوکات هەندێك جار فەیلەسوفیش لە بەر بەرژەوەندی تەندروستی نەخۆش واپێویستدەکات مامەڵەیکی هاوشێوە لەتەك ڕەحی نەخۆشکانیدا بکات. لەبەر هەمان هۆ بیهێنرێوە پشچاوت پزیشکێك لە دادگایکی منانان دایە و لەلایەن چەشتلێنرێکەوە دراوەتە دادگا. گەر فەیلەسوفیش لەلایەن فەیلەسوفکی سۆفیستەوە بدرێتە دادگای نەزانکان بەدنیاییەوە

تاوانباردەکرێت. بابزانین سوکرات لەم بارەیەوە چۆن ڕەفتاردەکات: وەك پزیشكێكی لایەن چەشتلێنەرەكەوە لە دادگای مناڵان دادگایدەكرێم. چەشتلێنەرەكە بە دادگا دەڵێت: ئەم پزیشكە منداڵكانتان بریاندارەكات، نەشتەرگەریان بەدەكات، هەوڵی زیادەكردنیان دەدات و دەرمانی تایبەتیان پێدەدات، هەرچی منم خواردنی خۆش و جلوبەریان بە دروستدەكەم. لەم حاڵەتەدا دەبێت ئەم پزیشكە لەم جۆرە دادگایەدا بە چ جۆرێك بێتەگۆ؟ گومانینیاوەت دادگایەكە چارەنووسی هەر وەك چارەنووسی دادگایەكەی سوکرات دەبێت كە لەپێناوی ڕاستی ژەهرەكەی هەڵقوڵاند.

ئازاد حەمە

ژێدەر:

Josephine Selander & Gustav Jonsson. Filosofi som terapi – Verktyg för levnadskonst. Förlag: Roos & Tegnér.2019.

Magnus Helgesson. Äg ditt liv – annars gör någon annan det . Förlag: Roos & Tegnér. 2020.

.https://www.domuni.eu/fr/formations/diplomes/nietzschenbsp-la-philosophie-comme-medecine-/

Nietzsche : la philosophie comme medicine Véronique Le Ru, CIRLEP EA4299, Université de Reims. Le philosophe est-il le médecin de lâme ? https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02054119/

Michael Grant. Who’s Who in Classical Mythology.Routledge. 2001.

Alexander Stuart Murray. Handbook of World Mythology.Dover Publications . 2005.

Joyce Filer. Disease. Austin, Texas: University of Texas Press. 1996.

Nigel Wilson. Encyclopedia of Ancient Greece. Routledge. 2013.

Michael Boylan. Hippocrates. Internet Encyclopedia of Philosophy. 2006.

سیاسەتی تەنیایی … نووسینی: نۆرینا هێرتز.. و: ئاری زا

کەسانی تەنیا جیهان وەك شوێنکی دوژمنکارانە ئەبینن. پۆپۆلیستی ڕاستڕەو زیرەکانە ئەم ترسەی تەنیاکان خراپ بەکارئەهێنن بۆ ئامانجی خۆیان!

نووسینی: Noreena Hertz

وەرگێڕانی : Ari Za

دەربارەی مشك و مرۆڤ:

لێکۆڵەرەوەکان ئەوە دەرئەخەن، کە مشکەکان دوای گۆشەگیرکردنیان هەرش ئەکەنە سەر یەکتری، جا ئایا هەمان ڕاستی بەسەر مرۆڤیشدا وایە؟

ئەوندەمان نەماوە بە هەڵبژاردنی سەرکایەتی ئەمیریکا. ئەوەی کە زەر گرنگە لە ئێستادا، تێگەیشتنە لە پەیوندی نێوان کەسی تەنیا و سندوقی دەنگدان.

لەگەڵ نزیك بوونەوەمان بە شەپۆلی دووەمی COV-19، تەنیایی بەرەو زیاد بوون هەڵئەکشێت ، ئەو هێکارانەی کە دانراوان بۆ بەرتەسککردنەوەی چەنتی پەیوندیکردن و مامەڵەکردن لەگەڵ یەکتری جێبەجێ ئەکریت. ئەمە بە تەنها کاریگەری لەسەر پیرەکان دانانێت، بەڵکو ئەو لیکەینەوانەی کە کراون بە یەکەم شەپۆلی بڵاو بوونەوەی COV-19، ئەوە دەرئەخەن کە گەورەکان لە هەر چوارکەس یەك بەریتانی هەستی بە گۆشەگیری کردوە، لەو ماوەیەی کە کەمەگا داخرابوو. لە ناو گەنجانی تەمەن ١٨ بە ٢٩ سالانیش کە خاوەنی داهاتکی کەمبوون، هێژەی گۆشەگیری لەناویانا زەر لەسەر بوو.

Hannah Arendt لە ساڵەکانی ١٩٠٠ یەکەم کەس بوو کە لەسەر پەیوندی نێوان تەنیایی و سیاسەتی دەمارگیری نووسیوەتی. لە ساڵی ١٩٥١ کتێبکی دەرکرد بە ناوی (بنیچینەی تۆتالیتاریزم) ” The Origins of Totalitarianism ” . کە زەر بە فراوانی لەسەری ئەدوە، هەر لەسەرەتای گۆشەی دژە جووەو Antisemitism و هێڵی پروپاگەندە لەسەر ئەوەی چۆن راسیزم و بیرەکراتی بڵاو بوونەوە لەژیر سایەی ئیمپریالزمدا. بەڵام لە کۆتاییدا ئەگات بە ئەنجامەك کە هەکارەکی چاوەروانەکراوە ئەویش: تەنیاییە. نووسەر ئەنووسێت ئەو کەسانەی کە کەوتونەتە حاڵەتی ”تەنیایی و کەمی پەیوندی کەمڵایەتی ئاسایی… ئەبیتە هۆی ئەوەی خۆیان بدەنە دەست ئایدیۆلۆجیەکان کە مانای ژیان

و ڕەزی خەیانی تیا ببینن‌وە. تەنیایی یان " ئازموونی ئەوەی کە تە سەر بەم جیهانە نیت بە هیچ جۆرێك", Arendt ئینووسە " لە جەوهەری حوکمی تەتالیتاردا … بناغەدانەرن بۆ جەلاد و قوربانی".
سەرباری ئەوەی کە دنیای ئەمرۆمان جیاوازترە لە ساڵانی١٩٣٠ ی ئەڵمانیا. ، بەڵام ئەم ئاگاداریەکی میژوویی نابەت چاومانی لە بنوقڵنین. پەش دەرکەوتنی ئازمی COV-19 ، تەنهایی ڕەچکی کردبوو کە ببەتە یەکێك لە هەستەکانی سەدەی ٢١.
بەکاربردنی ئەو دیاردانە بۆ برندنەوەی سیاسی لایەن سەرکردە پۆپۆلیستە ڕاستڕەوەکان و هیزە تونددڕەوەکان لە حاشیەی دیمەکراتیەتدا. ئەو خاڵە هاوبەشەی کە بە یەکیانەوە ئەبەستێت بە کرێکارێکی هەڵەکانی شەماندفەر Terry لە ئەڵمانیا ، Eric ئەو کرێکارە گەنجی لە نانواخانەیکی پاریس کار ئەکات و کابرایەکی کاسب Giorgio لە میلانۆ. ئەو زانیارییانەی دەستم کەوتوون دەربارەیان و بۆ دواداچوونم بۆ کردون، هەرسێکیان بەیاریانداوە بۆ هەڵبژاردنی داهاتوو دەنگ بە سەرکەوە پۆپۆلیستە ڕاسڕەوەکان بدەن. هەرسێکیشیان تەنیان.
بۆپەی ئەو پەناسە تەقلیدیەی کە کراوە بە کەسی تەنیایی بریتیە لە فەردیەت، بەوە ئەناسرینەوە کە مەحرومەن لە ژیانی هاوبەش، خۆشویستی و تەکڕاوی کۆمەڵایەتی یان لە نەبوونی پشتگیری لایەن هاوڕێیانەوە. پەش ئەم (نەخۆشی کۆرنا ڤایرس) لێکڕینەوەیەك پیشانی ئەدات کە لە هەر پینج کەس، سێ کەس لە ئەمیریکا USA خەیان وەك کەسێکی تەنیایی ئەناسێنن. لەهەمان کاتدا دوو لە سێی ئەڵمانەکان ئەڵێن کە تەنیایی کێشەیەکی جدیە. لە بەریتانیا بارەکە زۆر قورستڕە کە باسی دانانی وەزیرێك بۆ تەنیایی بکەن لە ٢٠١٨ دا, لە ساڵی ٢٠١٩ لە هەشت کەسی بەریتانی، یەك کەس هیچ هاوڕێیەکی نیە باوەی پێبکا، ئەمە لێکاتێکدا پەش پێنج ساڵ ڕەژەکە یەك لە دە کەسدا بوو.

زۆر ڕاشکاوانە سمارت تەلەفۆن یەکێکە لە کێشکان. ئەمە نەك لەبەر ئەوەی بەردەوام لەسەرخۆتی کراوەین و سەرنجمان پەرشوبڵاوە، بەڵکو لەبەر ئەوەی بەردەوام هەست بە تەنیایی ئەکەین، لەگەڵ ئەوەشدا بۆ جەستە لەگەڵ یەکێکداین, بەڵام لەبەرئەوەی بەردەوام گەرانی ئینزار لە میدیا کۆمەڵایەتیەکانەوە واتای کاریگەریان هەیە لەسەر ڕەوقین و کۆمەنتی شەرئامێز بۆ تایبەت لەسەر گەنجان.
هەکاری تریش هەن. لێشاوی کێچ بۆ شارەکان وای کردوە کە شارنیشینان دراوسێکانیان نەناسن و هەستی ئینتمایان نەبەت، لە کاتێکدا بەردەوام زەرەك لە ناوچە گوندنشینەکانیش هەست بە تەنیایی ئەکەن

بەهای ئەوەی کە هیچ پاشپشتیەك ناکرێن لەلایەن خەزان و هاوکانیانەوە کە یان ئەو پەیوەندیانە هەوشاونتەوە یانیش هەر نەماون.
ئینجا ئەوەی کە ئێستا هەمانو بە بیری لیبرالی نوێ (New Libralizm) ئێناسین: چل ساڵ سەیری خەمان کردوە وەك هکابەر (منافس) لەگەڵ یەکتردا، نەك هاوکاری یەکتر، خەریکی دەستکەوت و بردن بووین، نەك بدەین. ەق، بە بەخشندەیی. دەرئەنجامی ئەمانە ئەبەت و جە پەنجەی خەی لە کەمەگادا دیار ئەکات. لە تازەترین پشکنین کە لەسەر ٤٦٠٠٠ بەشداربوودا کراوە لە تەواوی دنیادا، ئەوە دەرئەخەن کە ئەوانەی لە کەمەگایەکی فەردیانە دا (Individualistic) ژیان بەسەر ئەبەن،دیاردەیی تەنیایی بە شێوەیەکی بەرچاو زەرتر لە کەمەگایەکی تەکەاو (Collectivist) دا.
وەسفکردنی هەستی تەنیایی تەنها بەوەی تا چەند هەست بە پەیوەندی خەمان بە هاورێ، دراوسێ و هاوکارەکانمان ئەکەین، خەمان ئەخەینە ناو گەڕاوەکی دژوارەوە بە شآردنەوەی هەزگەلەك لەسەر تەنیایی. ئەمە هیچ کێشەیەکی کەستی نیە، بەکو سیاسیە، بە هەمان ەڕەش کەمەایەتی و ئابووریشە. ئەمە پەیوەستە بەو هەستە داپچراوەوە لە هاونیشتمان و سەرکردە سیاسیەکان و کار و خاوەنکارەکان.
زەر شەت گەاوە لە جیهانەدا بە هەی گلەبالیزم ، ئەتمەتە (Automation)، تەقەشوف و ئەزمەی قایرەسی کەرنا و دابەزینی ئاستی ئابووری دنیا، وای کردوە کە کەسی تەنیا بەچارە بن و ئەوەندەی تر گێشگیر تر بن لە کەمەگا، دەستیان بە هاوپشتیە کەمەایەتیەکان نەگات، ئەوەندەی تر بەچارە بن، نادیاربن و دەنگیان نەبیسترێت.
تەهەکەشکرندن لە نەوان کەسایەتی و سیاسەتی گێشگیری نەك نابنە یارمەتیدەرەك بە ەوونکردنەوەی ئەوەی بەچی ئەمە ەڕەی تەنیایی بەرزە لە جیهاندا، بەکو هەروەها بەچی دیاردەی تەنیایی و سیاسەت پەیوندیەکی ەاستەوخێیان هەیە لەم سالانەی دواییدا.
زەر زوو لە ساڵی ١٩٩٢ لەکەەرەوان دەستنیشانی پەیوەندی گێشگیری کەمەایەتی و دەنگدان بە LePen Jean- Marie کرد کە سەر بە پارتی ەاستی توندەو "بەڕەی نیشتیمانی لە فرەنسا" یە. لەلای ئەوسەری ئەقیانووسی ئەتلەسیش (ئەمیریکا) ەاپرسیەك لەلایەن دەزگای Center for the Study of Elections and Democracy کراوە لە ساڵی ٢٠١٦ ، ئەوە نیشان ئەدەن کە دەنگدەرانی Donald Trump زەربەی زەریان ئەو کەسانەن کە کەمترین هاوەێیان هەیە، کەمترین ناسیاویان هەیە و کەمترین کات لەگەڵ هاوەێ و خزامنیان ئەبەنە سەر لە هەفتەیەکدا،

ئەم بە بڕاورد لەگەڵ هەواداراني هەریەکە لە هیلاری کلینتن و ساندرا.
لە ووتوێژکانمدا لەگەڵ دەنگدەرانی ئاستی تووندەو لە هەموو دنیادا، گۆشەگیری بابەتی دووبارە بووە. Eric ئەو کرێکارەی کە لە نانەواخانەیەکی پاریس کار ئەکات، ئەیگەیاندم کە ژیانی شار جەند تەنیایی، و چەند دڵخۆشە بە بژداریکردنی لە کۆبونەوەکانی Rassemblement National (RN کە پێشتر بەرەی نیشتمانی لە فرنسا بوون) لە هەڵژاردنی چوارشەممە. چەن پێکەوە ئەچنە دەرەوە بە نیش کردنی پەرداخێك بیرە و دوای ئەوە خەریکی بڵاو کردنەوەی بەیاننامە و هەڵواسینی پلاکاتن پێکەوە. بە هەڵکردن بەرەو لای Le Pen هەندێك پارتی سیاسی تری ناسیونالیستی چەپ، بڵام ئەو جۆرە شوینی خۆی لە ناو RN دا دیتەوە، کە پشوازیەکی تایبەتیان لە کردوە.
هەروەها بیر لەو میتینگی هەڵبژاردنە بکەنەوە لە ٢٠١٦ کە دۆنالد ترمپ کردی، چەند سەرکەوتوبوو، و ئەوە تێئەگەن کە بەچی ئەو زەر پەرەشتی جاریکی تر ئەوانە بەرتەوە بە کەمپینی هەڵبژاردنی ٢٠٢٠. دەریایەك لە خەڵکی پشاك سوور بە کڵتەی سوورەوە، باج و کراسی قۆڵ کورت (T-shirt) کە لەسەری نووسراوە "Make America Great Again"، ئەو ئاهەنگە هاوبشانە وا لەو خەڵکانە ئەکات کە هەست بکەن ئەوان بشەك بن لە شتەکی گەورە. ئەمش وایان لە ئەکات کە هەست بە شوناسی خۆیان بکەن، کە زۆرێك لە دەنگدەرانی بە زەحمەت ئەو هاوخزمایەتیە ئەبینەوە لە شوێنەکی تردا.
بەڵام ئەم هەر ئەوندە نیە کە پۆپۆلیستە ئاستەوەکان توانیابێتیان نیمچە عەشیرەتێکیان دروستکرد بێت، کە ببێتە هۆی بوونی ئاوا دەنگدانەوەیەکی گەورە لە نێو ئەو کەساندا کە پێوندیە ئاسایی و تەقلیدیەکانیان بە جێکار و دامەزراوە ئایینی و کەمەگا بە گشتیەکەی بچراوە.
سەرکەوتنەکە لەوەدایە: ئەوان هەڵئەستن بە گرتنی هەستی دابران و تەهیمیش کە لەم ساڵانەی دوایدا زۆرێك لە هاووڵاتیان ئەزمونیان کردوە، هەستێك کە لە بیرکرابن، هەتا لەلایەن دەسەڵاتدارانی سیاسی و ئابوریەوە وازیان لەهێناون (بە جیانهێشتون).
"ئەم سیستەمە ئابووریە نادادیە"، ئەمە قسەی Eric کە کرێکارێکە لە پاریس. "ئیتر تۆ سەخت کار بکەیت بەس نیە، ئەبێ تاقەت پەوکێن بە سەختی کار بکەیت. ئیتر تەنها ئەوە بەس نیە زیرەك بیت، ئەبێت سوپەرزیرەك بیت و ئەو مرۆڤە ئاستەقینیە بە دەست بهێنیت(ببیتە پیاو) – ئەگینا زۆر زەحمەتە بتوانی ئەوەت دەستکەوێت کە بڵێی ژیانت بکات".

Terry کە کرێکاری خەتی شەمەندەفەر، هەست ئەکات بەتە شتێکی تێکشکاو. باوکی هەشت منداڵی و لە ڕۆژهەڵاتی – Tennessee، بیست ساڵ لە هێڵی شەمەندەفەر خزمەتی هەیە، و ژیانی لەسەر "لەم مووچە بە ئەو مووچەیە" لە جیاتی ئەوەی کە "ژیانێکی زۆر باش" کە پێشتر هەیبوو. وەك هەموو ئەو کرێکارە هەڵەی شەمەندەفەرانەی گوەم لە گرتون، ئۆیش باوەڕی وایە کە Tremp گوە ئەگرێ و ئیدەوەت " چاوی لە خەڵکەکەی خۆی بڕێت"، بەڵام سەرکردە سیاسیەکانی پێش ئەو بە باوەڕی ئەو چاویان پێشیوە لە داخوازیەکانی خەڵك.
کەواتە تووشی سەرسورمان نابین کاتێك لێکۆڵەرەوان هەڵدەستن بە لێکۆڵینەوە لە مەگەی ئاستەوە تونددرەوەکان لە فرنسا و ئەمانیادا، ئەویان دەزیوەتەوە کە " بەجێهێشتن" ئەو بابەتە زۆر دووبارەیە. لەوەدا چەندەها پارتی چەپی مامناوەند چەوت دەرچوون، ئیتر لە دیدگای زۆرکیاندا ئەوانە وا سەیرناکرێن کە بیر لە بەرژەوەندی "لەبیرکراو" و " بەجێهێشتراو" ەکان بکەنەوە. ئەمە بە تایبەتی بە کەمەگای چینی کرێکار راستە، و زۆربەی جار لە کەمەگای زۆرینەی سپی پیستدا.

تەنیایی شتێکی تریش ئەکات...
ئاسەی بینینیان ئەگەڕێت بە جیهان و دەوروبەر. لە لێکۆڵینەوەیەکدا کە لە کۆلیژی King لە لەندەن ساڵی ٢٠١٩ کراوە، داوا لە ٢٠٠٠ خوێندکاری ١٨ ساڵان کراوە، کە ڕوونکردنەوەیەك بنووسن لەسەر دراوسێکانیان و تا چەند هاوڕێیانن. هەمان پرسیار لە خوشك وبرای ئەو بڕشداربوانە کرا، کە لە هەمان ناونیشاندا ئەژیان. بە کورتی، ئەو خوشك و برایانەی کە زۆرتر تەنیان، تەوانینیان بە دراوسێکانیان کەمتر هاوڕێیانە بوو، و کەمترین پەیوەندیان پەوە هەبوون، و کەمتر باوڕیان بەو خوشك و برایانە هەبووە کە کەمتر هەستی تەنیایان هەبووە.
کەسە تەنیاکان ئاوا سەیری جیهان ئەکەن کە شوێنکە دوژمنکارن و ترسێنەرن. پەپلیستی ئاستەو زۆر زیرەکانە ئەم ترسی تەنیاکان ئیسغلال ئەکەن. لە پاڵ ئەوەی کە فەکوس لەسەر ئینتمایە، هەموکاتێکیش نامۆیکی ڕوون و ئاشکرایان هەیە لەسەر ئەوەی کە کە بانگ ناکرێت. بە نموونە بیر لەو هەزاران دەنگەی هاواریان ئەکرد "دیوارەکە دروستکەن" لە کبوونەوەی هەڵبژاردنەکەی Tremp . یان چەن هەوادارانی Alternative für Deutschland (AfD) لە کاتی خۆپیشاندانەکاندا هاواریان ئەکرد " ئەمە خەڵکین"، وەك بەفری سپی دیارە کە کەن خەڵك، کەش خەڵك نیە.
ئا لێرەدایە یاریکردنی پەپلیستەکان لەسەر تەنیایی و گۆشەگیری

دڵگرنەدەست بە شۆڕەیەکی زۆر ناشرینانە و جیاکاریانە. لە ڕۆژگەی بەهەڵزکردنی هەستی هەواداراني "بەجیهێشتراون" و "لەبیرکراوان" و دانانیان لەبەرمبەر ئەوانەی بە ئاشکرا سیاسەتی ئاوارەخوازی خۆڵکانەکن کە لەوان ناچن- کەسانی کۆچبەر و هەندێك جار کەسانێك کە ئایینی تر یان ڕەگنی پێستی تریان هەیە – دەست ئەکەن بە هەڵکردنی ئاگری پروپاگەندەی ترسی پۆپۆلیستیانە لەژێرناوی هەست، دڵەڕاوکێ و نادڵنیایی و یاریکردن بە جیاوازیەکانی ئەتنیکی و ئایینی بۆئەوەی گوڕایەڵی و پشتیوانی بە دەستبێنن.
لە توێژینەوەیەکی نوێدا کە لە سەر ٣٠،٠٠٠ مرۆڤی خەبەخش کراوە بە لێکۆڵینەوەی European Social Survey (پرسیارنامەیەکە کە لە لایەن کۆمەڵناسکانەوە بکار دەهێنرێت)، ئەویان دیتەوە، ئەوانەی کە زۆرتر دژبەی دژی کۆچبەرانن، نێك هەر لە ڕووی دیمۆگرافیەوە خەیان جیاکردەتەوە- لە ڕووی تەمەن، ڕەچەڵەك و پیشە- بەڵکو لە دوای نامانی دڵنیابوونی ئابووریەوە، دابەزینی ئاستی باوەڕ لە لایەن هاووڵاتیان و دەسەڵاتدار و لە هەموویان گرنگتر، گۆشەگیری.
لە ساڵی ٢٠١٦ ترەمپ وای لە تۆنیاکان کرد کە هەست بەوەبکەن ئەبینرێن و ئەبیسترێن. ئەو ڕاستەوخۆ بە ترس و بێجهێشتنی ئەوان ئەدوا، لە هەمان کاتدا ئەو وا خەی پیشان ئەدان کە ئەو تەنها کەسە لەیان ئەگات و گرنگیان پێ ئەدات. لە کەمپینی هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠٢٠ دا توانای خەی دووهەندەی تر ئەکات لە سەر ئەم ستراتیژیە: "ئەمە خەزانکی نیشتیمانین" کە لە کەنگرەی نیشتیمانی پارتی کەماریدا لە ئەگەست ڕایگەیاند." ئەمە هەردەم پارێزگاری خەشەویستی و ئاگاداری یەکتر بین".ئەو ئاگادارمان ئەکاتەوە لەوەی کە" هەموو ئەوانەی بە دەستمان هێناوە، ئێستا لە خەتەردایە" – هەڕەشە لەلایەن نەناسراو (غەریب)، لەلایەن تاوانکاران، لەلایەن هەواڵە درکان. ئەمە ئەو ستراتیژییەکە بە مشکە تەنهاکە دروستکراوە بە ئەوەی خەی بدا بەدەستەوە (تەسلیم). ئەگەر Joe Biden نەتوانێت ووبەووی ئەوگووتارە بێتەوە و نەتوانێت پەیوندی بکات بەو ئەمەریکیە تەنیایانەوە – بە تایبەتی بەشی ناوەڕاستی ئەمەریکا، لەوەدا تەنهاکان ئەو کەسانن کە تاجی هەڵبژاردن ئەبەنەوە.

یەکێتی چۆن محەمەد حەلاق و هاوڕێکانی تیرۆر کرد؟ نووسینی: ستیڤان شۆمزینی...

تۆرمەکانیان سووتاندبوون و خستبوویانە گۆڕکی بە کۆمەڵەوە

پاش بیست و یەک ساڵ گۆڕکێشیان شواند

پێش بیست و پێنج ساڵ و لە رۆژێکی وەک ئەمڕۆدا "2-11-1995" سەرکردەی سیاسیی و سەربازیی چەپڕەو "محەمەد حەلاق" و یانزە لە هاوڕێکانی، لە بازگەی "کۆیە"ی یەکێتی نیشتمانی کوردستان درانە بەر دەستۆڕ و لە ئەنجامدا دوو لە هاوڕێکانی هاوڕێ حەمە گیانیان لە دەستدا و هاوڕێ حەلاقیش بە سووکی بریندار دەبێت، بەڵام هەزێکی سەربازیی یەکێتیی کە پشووختە لە دەوروبەری لە بازگەکە کەکرابوونەوە، لە هەر چوارلاوە گەمارۆیان دەدەن و بە دەستبەسەرکراویی دەیانگوێزنەوە سەربازگەی "سەلام" لە شاری سلێمانی کە بارەگای فەرماندەیی یەکێتی بوو، هەر لەوێ بە دەندانەترین شێوە پاش ئەشکەنجە و ئازاردانێکی زۆر گولەبارانیان دەکەن. ئەگەرچی هەفتەیەک دوای رووداوەکە، کەناڵی گەلی کوردستان، زمانحاڵی یەکێتی، هەواڵی ئەوەی بڵاو کردەوە، بە هەڵەیەکی سەربازیی حەمە حەلاق و یانزە لە هاوڕێکانی لە بازگەی کۆیە شەهید کراون، بەڵام ئەمە بە داپۆشین و پاساودانی ئەو تاوانە و کەمکردنەوەی راددەی نەفرەتی هاووڵاتیان بوو لە دژی ئەو کردە تیرۆریستییەی یەکێتی، راستییەکەش بە هەموو لایەک ڕوون و ئاشکرا بوو کە بە دیلکراوی لە سەربازگەی سەلام "مەعسکەر سەلام" بە دەندانەترین شێوە شەهید کرابوون. ئەمە جگە لەوەی تۆرمەکانیان سووتاندبوون و خستبوویانە گۆڕکی بە کۆمەڵەوە، بەڵام لە ترسی ناڕازایەتی جەماوەریی و تووڕەیی کەمەڵانی خەڵک، تۆرمەکانیان رادەستی کەسوکاریی قوربانیان کردەوە.

شەهید محەمەد حەلاق، لە ساڵی 1955 لە شاری کۆیە لە دایک بووە، پێروەردەکراوی دەستی دایکێکی ناسراو و شەڕشگێڕی خەڵکی وەک "ئایشە گوڵ" بوو، لە کۆتایی هەفتاکاندا پەیوەندیی بە پارتی کۆمۆنیست "حزبی شیوعی عێراق"ەوە دەکات، لە ساڵی 1981 ڕوو دەکاتە شاخ و لە ریزەکانی حزبی شیوعیدا دەبێتە پێشمەرگە، هەر لەو ماوەیدا ناوبانگی چالاکییە سەربازییەکانی بە سەرتاسەری

کوردستاندا بەاو دەبەتەو، بەیە لە سالی 1985 دەبەتە سەر لقی هەزی پەشمەرگەی حزبی شیوعی و پاشتر لە سالی 1987 دەبەتە فەرماندەی بەتالیەنی 31، لە سالی 1988 دایکی هاوڕێ حەمە "ئایشە گوڵ" لە سەربازگەی ڕەشکین لە پاش ئەشکەنجەیەکی زۆر و بە ئومێدبوونی پیاوانی ڕژێمی بەعس لە درکاندنی زانیاریی لە بارەی هێزی پەشمەرگە دەدەنە بەر دەستێژ و شەهیدی دەکەن. وەک هاوڕێ فەهد گرێدەوانی ئاماژەی بە دەکات، لەو کاتەی دایکی شەهید حەمە لە زیندان دەبێت، پیاوانی ڕژێمی بەعس پەیوەندیی پێوە دەکەن ئاگەر هاوکاریی ڕژێم بکات لە بەرامبەردا دایکی ئازاد دەکەن، بەڵام هاوڕێ حەمە حەلاق بە هەرشکردنە سەر سوپای عێراق لە ڕگەی نێوان کەیە – هەولێر وەڵامی ئەو داوایەی ڕژێم دەداتەوە. پاشتر هاوڕێ حەمە پلە بە پلە وەک فەرماندەیەکی شۆڕشگێڕ پەستی خەباتگێڕیی بەرز دەبێتەوە. لە دوای ڕاپەڕین لە کاروچالاکی سیاسیی بەشداریی کارای هەبووە. دواتر لە جیابوونەوەی شیوعییەکاندا لە حزبی شیوعی، ڕەخنەکی بەرچاوی دەبێت لە پەکخەنانی حزبەکی نوێی چەپەوی کوردستانی بەناوی "پارتی کاری سەربەخۆیی کوردستان" لەو حزبە نوێیشدا پلەی کارگێڕی مەکتەبی سیاسیی "بیرەی سیاسی" پەدەرێت.
لە سەروبەندی پەکخەنانی حکوومەتی هەرێمی کوردستاندا لە 1992، خودی مام جەلال داوا لە حەمە حەلاق دەکات کار لەگەڵ یەکێتی بکات، لەبەرامبەردا پلەی ئەندامی مەکتەبی سیاسیی و وەزیری پەشمەرگەی یەکەم کابینەی حکوومەتی هەرێم کە پشکی یەکێتی بوو پێدەبەخشن. بەڵام هاوڕێ حەمە بەهەموو شێوەیەک ئەو داوایەی تاقیبانی ڕەد دەکاتەوە و پێیوایە کەمەگەی کوردیی پاش ڕاپەڕین زیاد لە هەر شتێک پێویستی بە هێزکی چەپی کوردستانی هەیە. ئەمەش ترسی لەلای یەکێتیی بە پلەی یەکەم دروست کردبوو، کە شەهید حەمە حەلاق ئەو کەسەیە دەتوانێت بەم ئەرکە هەڵبستێت، بەیە لەو کاتەدا کە هەولێریش لەژێر ڕکەفی یەکێتیدا بوو، حساب لەسەر کارایی حەمە حەلاق دەکرا، شتێی کەنە قینیشی لەگەڵ دەکرا، کە لە قەناغی شاخدا، شەهید حەمە حەلاق، وەڵامی توند و کەمەرشکێنی هەر دەستدرێژییەکی یەکێتی دەدایەوە بە سەر حزبی شیوعی. لەبەرئەمە یەکێتی پیلانی تیرۆر و تەسفیەی شەهید حەمە حەلاق و لە باربردنی حزبەکی چەپی کوردستانیان خستە ڕەڤی خیانەوە، تا دواجار لە ڕۆژی 2-11-1995 ئەو پیلانە خوناویەیان لە زاگەی تەپزاوی کەیە ئەنجامدا و دوا تراکتی ئەو تراژیدیایشیان لە سەربازگەی سەلام کەتایی پێهێنا.
لە گرتە قیدیەیەکدا کە لە سەربازگەی سەلام لە سلەمانی لەلایەن خودی یەکێتییەوە تەمارکراوە، داوا لە شەهید حەمە دەکەن دوا قسەی بکات، ئەوان چاوەوانی ئەوەی لەدەکەن بچەمێتەوە و بەنی کارکردن

بە یەکێتی بدات بەڵام شەهید حەمە دوا پێیقی بەم جۆرە دەبێت "من داکۆکی لە خەم ناکەم، ئەگەر من تاوانبار بم، ئەوا ئەو پشمەرگانەی لەگەڵمدان هیچ تاوانێکیان نییە، هەرچیتان هەیە بەرامبەر خەم بیکەن" لەدوای ئەم وشانە یەک یەک پشمەرگەکانی بەبەرچاویەوە شەهید دەکەن و دواتر چەند گولەیەک دەنێن بەسەری شەهید حەمەوە و گیانی پیرۆزی بە هەمیشە هەڵدەفڕێت. لەدوای ئەمەش تەرمەکانیان دەشۆنن و دەیانسووتێن و دەیانخەنە گۆڕێکی بە کەمەوە. دواتر لە ژێر فشاری جەماوەریی و بەهێمەتی ڕەکخراوی کورد بە مافی مرۆڤ و ڕەکخراوی مافی مرۆڤ و لیژنەی هاریکاریی نیشتمانی و حزب و ڕەکخراوە سیاسییە کوردستانی و عێراقییەکاندا، یەکێتیی ڕۆژهەڵاتیی دەدات تەرمەکانیان لە گۆڕێ بکەمەکە دەربهێنێت و بیداتەوە دەستی کەسوکاریان، بەڵام بە نوسراوێکی جەبار فەرمان، ئەم مەرجانە بەسەر کەسوکاری قوربانییەکاندا دەسەپێنرێت: یەکەم: تەرمی شەهیدەکان دانێ دانێ ڕادەستی کەسوکارییانە دەکرێنەوە لە ڕێگەی کەمیتەیەکی تایبەت بەم کارەوە. دووەم: شەهیدەکان دەبێت یەکسەر بنێژرێن و نابێت ئەو کیسانە بکرێنەوە تەرمەکانیان تێدایە. سێهەم: نابێت بە هیچ شێوەیەک ڕووڕەسمی پرسەیان بۆ ئامادە بکرێت. بەڵام پاش 21 ساڵ و لە ساڵی 2016دا لەلایەن دەستەکی ڕەشی دژەکراوەی تیرۆریستانی مەسکەر سەلامەوە کەلی گەڵی شەهید حەمەیان شکاند و گۆڕەکەشیان شێواندبوو.
ناوی هاوڕێ گیانبەختکردووەکانی ئەم پرسە تاوانکارییە:
1-محەمەد حەلاق
2-ژینە سەربەست
3-سەرهەرد کەریم "سۆرە"
4- خالید ساڵح
5-تەفیق محەمەد "سەفین"
6-خەسرەو ستار
7-کاوە ئەحمەد ڕەشید
8-موسەدەق پیرداود
9-ئیسماعیل مراد "شۆڕە"
10-حەمید حوسێن
11-مامە کەریم "پشتەوە"
12-غازی ڕەشید "دارا"

ئایدۆلۆژیای تۆتالیتار .. ئاراس سەعید

ئایدۆلۆژیا چەمکێکی مۆدێرنیتەیە، لەهەردوو وشەی لێکدراوی (ئایدیا) و(لۆجی) وەرگیراوە. ئایدیا وشەیەکی یۆنانیە و فەیلەسوفی یۆنانی ئەفلاتون بۆواتای فۆرم بەکاری هێناوە، هەرچەندە ئەو وشەیە فرە جەمسەرە و هانائارێنت، بۆواتایی خەیاڵ یان بیرکە ئاماژەی پێکردووە، پاشگری (لۆجی) بۆواتای زانست دێت... حیزبە تۆتالیتار و دیکتاتۆرەکان لەڕێگەی قۆڵخکردنی تاقیگەکانی زانستەوە، بیرکەکانی خەیان بەرهەم دەهێنن‌وە. بۆواتایەکی تر، زانست وەکو؛ ئامرازێک دەکرێتە خزمەتی بەرژەوەندیەکانی حیزبی سەرکوتکار و فاشیزمەوە. لەدیدی ئارێنتەوە؛ دیکتاتۆریەتی سۆڤیەت و نازیزمی فاشیزم، لەڕێگەی مۆنۆپۆڵکردنی زانستەوە توانیان ئایدیا سەرکوتکارەکانی خەیان بسەپێنن. ئەمە بۆئاشکرا لە فاشیزمی نازیزمدا دەبینین کەسود لە تیۆری پڕاگماتیزم وەردەگرێ بۆ ڕواجدان و بەرهەمهێناوی دەستاتەکانی. فەلسەفەی مارکسیزمیش ئامرازێکی کوشندەیە بەدەست ستالین و سوپای سورەوە.

حیزبی تۆتالیتار بەوتارێکی پۆپۆلیست و زانستی سود لەجڤاتی پڕاوێزخراو هەرچی و پەرچیەکانی کۆمەڵگا وەردەگرێت. حیزب کەسە نەفرەتلێکراو و پڕاوێزەکانی کۆمەڵگا دەقۆزێتەوە وەکو ئامرازێک بەکاریان دەهێنی بۆ دروستکردنی کودەتا و شۆرش. لەکۆتایشدا ئەو مرۆڤانە کەرامەت و مافی و کەسایەتیان بڕندە بەمانەوەی حیزبەوە. حیزب کەسە هەرچی و پەرچیەکانی نەوکۆمەڵگا دەکاتە بەرپرسی زیندان و دامەزراوەسەرکوتکارەکانی و ئیمپیتاز و پلەو شۆخسیاتیان پێ دەبەخشی و لەگەڵ ڕوخانی حیزبیشدا دووبارە دەبنەوە کەسانی نەفرینلێکراو و پڕاوێزی کۆمەڵگا. ئەم پرسە زەرجار لە دڕخی ئاورتەی کوردستاندا دەخوێنینەوە، کەدەبێن بەچی زەرینە ڕازین و بەردەوام ڕواج بەسەرکوتکاری و تاڵانکاریەکانی دەسەڵات دەدەن، لەدیدی منەوە ئەوانە کەسانێکن کەرامەت و شوناسیان بڕندە بەمانەوەی حیزبەوە، حیزب پلەو پۆستیان پێ دەبەخشی و لەگەڵ ڕوخانی دەسەڵاتیشدا وەکو جاش و مستەشارەکانی ڕژێمی بەعسیزمی فاشیزم مژوو سزایان دەدات.

حیزبی تۆتالیتێر قوربانیێکان دەکۆتاوە بەقوربانی و هەمیشە لەواڵەتدا وادەردەکەون، کە ئەندامانی حیزب یەکگرتوو و هاوڕێن. بەڵام بەپێچەوانەوە کاهینێکی زۆر تەنها و غەمگینن. تەنانەت لەکاتی بەنێو ئاهەنگەکانیشدا توانای دڵربینی ناڕازییان نیە، چونکە حیزب دەست وەردەداتە ناو هەندێ تایبەتەکانی ژیانیان و تەواوی ئەقڵیەت و ئازادیەکانیان مۆنۆپۆڵ دەکات. لەکاتی بەنێی لەدایک بوونی سەرکردە و یادی حیزبدا وەکو بوکێڵ سەمایان پێ دەکات و بەبیاڵ وێنەی پێشڕەوایلیان پێ دەگوترێت.

ئاراس سەعید

جیهان پێویستی بە رێنسانسیکی تری دژی ئاینیە! .. حەمید تەقوایی

ئازادی دەربڕین بەبێ ئازادی هەڵگرتن لە پیرۆزی و چەقبەستویی و تابۆکان هیچ مانایەکی نیە، ئاین بنچی پیرۆزی و چەقبەستویی وتابۆکانە.ئەگەر هەڵگرتن لە ئاین نەگیرایە ئەوە هێشتا ڕاستی و زانست و هونەر لەزیندانە تاریکەکانی سەدەکانی ناوەڕاستدا دەبون بەڵام ئەگەر لەسەدەکانی ناوەڕاستدا کڵێسا کلیل بەدەستی کپکردن ومێشک وشکردن بوو
ئەو ئەمڕۆ ئیسلامی سیاسی ئەو دۆرە دەگێڕێت.ئەمڕۆ حکومەتە ئیسلامیەکان لەوڵاتانی بێئیسلام گیراودا نەک تەنها ئازادی دەربڕین بەکو هەناسەدان،واتە ئازادی خودی ژیانیان.کردوەتە قوربانی لە پێناو پیرۆزیەکانی ئیسلامدا.لە کەماری ئیسلامیدا سزای "بەڕێزی کردن بەپێیامبەر"و سوکایەتی بەوڵی فەقیە و'ئیمامە بگەردەکان"وە تابۆکانی تری ئیسلام بەفەرمی ویاسایی سزاکەی لەسەدارەدانە.ئەمە تەنها پیشێلی ئازادی دەربڕین نیە بەکو پیشێل کردنی ژیانە.ئەمە تاوانی دژی مرۆڤایەتی ومەدەنیەتە.هەر بەوجۆرە کە تاوانی پشکنینی بیروڕا لە ئەورپای سەدەکانی ناوەڕاستدا نەدەتوانرا بە پشێلکردنی ئازادی دەربڕین وەنبکرێتەوە،تاوانی ئیسلامیەکان لە پاریس ونیس و

ڤێناش تەنها هیرش نیە بەسەر ئازادی دەربرین. بەڵکو هەرشەکە بەسەر خودی ئازادی وخودی پێشکەوتوخوازی وئینسانیەت. بە بەرگری لە وشک هەڵهاتویی و خورافەت و تاریک بینی دەکوژن و سەر دەبڕن. وە ئەم وشک هەڵهاتویی و تاریک بینیە بەتنها هەڵقوڵاوی هزری وشک هەڵهاتوی ئایەتوڵاکان وئاخوندەکانیە بەڵکو زیاتر لە ئەوان پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە هەژماری بانکیەکانیانەوە هەیە.کاتێک خامنەیی و سەرکردە سەربازیەکانی سوپا و ئایەتوڵا ملیار دەرەکانی پەلاماری ئۆکسانە دەدەن کە " بەڵێزی بە پەیامبەری ئیسلام"ئەدەن لە ڕاستیدا ئیانەوێت بەرگری لە کاروکاسپی باوپیران و لەسەروەت وسامان و دەسەڵاتی خۆیان بکەن.تەنها لە ڕێگەی ڕەخنە گرتنی ئازادانە و هەمەلایەنەی لەئایین، بە زانست وفەلسەفەو هونەر وشیعرو پەخشان وکەمیدی وهەجوەو ،دەتوانیت شکست بە بازرگانانی نەزانی و وشک هەڵهاتوی بهێنیت.دونیا پێوستی بە ئینسانسکی تر هەیە، بەرینسانسکی سەسیالیستی لەدژی هەموو چەق بەستوییەکان و تابەکان وئەخلاقیات وپیرەزیەی ئاینی ورایسیستی ومللی ونەتەویی و ئەخلاقی وەگەزیەکان،شەشی دژی کەماری ئیسلامی ئەتوانێت مەشخەڵی ئەم ئینسانسە بێت لە ئاستی جیهاندا.

٢٠٢٠\١١\٣

وەگەڕانی کاوە عومەر

دەنگ … سەباح ڕەنجدەر

برین و بڕین

برین دەڵێی مانگی پڕە بەسەر ڕۆگای نیوەچڵە کراوەتەوە
دەست بەسەر دژواریەیەکان دادەهێنە و پەنجەی گەرم دەبن
گەرمایی پەنجە گڕانیی هەمنی و بیرەوەریی زەویە
***
بڕین بەدوات دادە
بۆای بە ڕێشتن نامێنە و دەرگات لەدوا دادەخا
چرای سەبووریت دەکوژێنەتەوە و دەتخاتە چاوەوانییەکی سارەوە

بەر و بەر

سەفە لەناو عەردێك كە سێاوی دەستانی وەرگرتووەتەوە
بەر دەچێتەوە و سەری دەجووێنێتەوە
لە پەنجەی گەوجی سەر پەلاپیتكە بڕپەروایە
لە چاوی یاران بەر بینینی هەقیقەت كەوتووە
بە ئازاری دانەوێە پەروەردە بووە و نازی بای ناوباێە
***

تێوی بێ

لەژێر خاكێكدا لە جەزبە بەرز بووبێتەوە
ێایەێی خێر بەسەر خێیدا هەێدەكشێ
ێەنگ لەچاوی بەهێز دەبێت و هەێە ناكا
تەزووی مردن بەجەستەی زەوی نەگەێاوە

گێران و گێان

گێران خێی موتوربەی درەخت كرد و بەلای ێووبارێكدا ێێیشت
گەێاكانی ێازیان دركاند و لە شێوەی كێتری پەێگەرم جەژنی فێینیان
ێێكخستووە
***
گێان چاودێریی بوون و باشی نەكرد
خێی دەوری كوارگی كێوی هەێدایەوە و نواندیەوە

بڕ و بێ

شتێكی سادەیە لەبری دەكوتێی مەرگ كە ێێگات نادات بمێنیتەوە
چاوت تەواو خاوببێتەوە و سروودی نیشتیمانیت بیربچێتەوە
***
لەبێی دەستهەقی گێ
وەك بوونەهەێمی ئاو
لە شوێنێكی تردا دەربكەویتەوە و خێوەتگای پەنابەران هەێبژێری

كەر و كەێ

چارەنووسی كەر ێسكانە بەرانبەر گردێك
سوپای گیا داگیری كردبێت

كەێ لەسەر زەمینی حیكمەتدا
بێباكە لە دەخورپەی مێسیقای ماتەم و پێكەنیوە بێ چرێی نێبەرە

وەرین و وەی

گوڵك لە بەدەنگیدا گەشەی کرد
لە شەی زستانك وەری
شونی سکانی ناسی و سکایەوە
داوای کرد دەست بن یەکتری بناسن
***

فریشتەی دووو
لە ووی یەکەمی شەرابی بەهە بوو
لە ووی دووەمی سەگی وەیوی کلکباو

هەکران و هەکان

لە وومەتی کراوەدا ئا هەکران
با دەمی هەبزکا و چکی مەیی
لژی و گرژی لە لەرینەوە و سەما مەودایان نییە دەفتەری زمانن
***

خشەویستان یشتن
هیوام خواست ونەی دزی هەزار ئاگرم لە بەرگی دیوانەکەم هەکاندا

باراندن و باندن

باراندن تەپونم لە بای باندەی هەرداوهەرد دادەتەکنە
فری بزەی دنەوایی دەکا و دەیژنەتە ژر درەختی دووبەر
گەشە و ئەنوای لە ون نابە
***

ئاسکەکی سەرتاساو لە ئەشکەوت ماوەتەوە
خودایە م بدە بە دوای ئەم باماندنە دا بچم
پاشان چەترك هەدەم و بەناو تاریکیی شەودا بم

فریو و فیو

بەژر درەختی سەر پ جریوە و جووکەی باندەدا تپەیم
فریوم خوارد دەنگی باندەم لە بدەنگیی درەخت خشتر ویست
***

دان و پووشی قەقنەس لە زایەەیە
پاراوی ئاگر دەچنەتەوە
بەرەو چاوەوانی فین هلکەی لە ازی نەبوون بە سەکی زەوی دەتروکە

لەخۆبایی نییە دژی مرۆڤی گەوج دان و پووش و تروکانی بردە ئاسمان
ی نەدا هیچ ئاوێنەیەك بەرانبەری خۆی پاك بکاتەوە
دزی هۆلانە شوێنپێشی قایم بکات هەڵدەخلیسکێ

سوور و سووڕ

هەنگی دێ بەسوور بێ
تێ لە کوێ بووی ئەی لە ئاو پێ هەنگتر و سەنگەرگرتوو لە ژمارە و
ساڵە کەوتووەکان
***
ئاهەنگی چ نسکێیەك یان ماڕەکردنی خۆر لە خۆی بگێ
سووڕی ناو و نیشان و گیان بەبەرهێنانەوە و بە زمان هێنان
هەنگی دێ نەبووایە
ئەم دنیایەش نەدەبوو یان زاری نەهەنگ دەبوو

تشرینی دووەمی 2020 هەولێر

کتێب/ میدیای کوردی لە بازنەی گەمەکانی سیاسەتدا .. نەژاد عزیز سورمێ

- میدیای کوردی لە بازنەی گەمەکانی سیاسەتدا
- تابلۆی بەرگ: کارێکی کێالژی نووسەرخۆی
- دەرهێنان و دیزاین: کاروانمحەمەد سینێ
- چاپیەکەم 2020
- نرخ:(١٥٠٠)دینار

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن ...

ژمارە 15ی دەنگی کرێکار

پەگەیەکی ژنامەگەریی کرێکاریییە ژمارە (١٥) ساڵی دووەم / ترشینی دووەم/

[بۆ خوێندنەوەی ئەم ژمارەیە کلیکی ئێرە بکەن ...]

دەمۆ بۆیانێکی قەترانی ... شیعر/کاوە عوسمان عومەر

(١)
کە گوێی زەرنیخی تەمەن ..
پێوە مەرکانی،،
لەسەر ئاخی وباری..
حەزی گۆانووت کردوە
دەگەمۆ لای شێپڵە..
ئەفسونیکانی وخسارت
(٢)
قورمزین ئەستێرکانی تە ،
بە وخسارما ئەپریشکنەوە
کە سپێدەش، قەترانی بوو،،
وەک دڵی تە،،
من هەر چاوەم،
بەنیگا کردنی،،
ئەوە ئەسپی سپی..
کەناری چاوە خومارکانت

(٣)
بە پەلە پرسوکە
گەر فریای عیشق بکەوین،
گەر فریای کاسە ژینی ڕۆژاو بکەوین
گەر فریای ئاوەتە بوون
بە مەرگکی ئەرخەوانی خەشبەخت کەوین
تە وەک تەمک بە گومما چرپاندت،
لە کاتکا ، چارەکی دوا کەشتیش
لە دەروازەی مانگکی شینا وون بوو
شەماندەفەری پیاوە کچەریکان،
ژنە ووکان،،
لە هەم و تەما بێک دگەن،
کەس کەسی تر ناناسێتەوە
کە لێک شارا لە شەقی باڵیان دا،
لە ویستگە زەرکانی..
شکەتبوون،،
هەبەت کەسیان ئارەزوو ناکا
بڕینی سەر دەی قەترانی ئەوی تر ببینە
کەسیان کاتی ووردبونەوەی..
هەپروسکانی …
پەو باڵی ڕەحی ئەوی تری نیە،
لەوانێیە لە ویستگەی خەوکی ترا،
لە دەزەخکی جوانی ترا،،
هیجیان لە تەرمە مرۆڤکان
یەکتر جە نەهەن.
(٤)
کتێبکم لە گەناکانی ئەقینت
بە بنوسەرەوە، گەر..
شەپەلە سامناکەکانی..
سەدێیکی گومما ڕەویەوە
قیسارێیکی نەبینراوە،،
ڕەشتنت
لە هەر هەنگاوکا
نەتای بیرەوەرێکت،،
لە نەو زەنگی دەما ئەزرنگێنتەوە

(٥)

گەر بشێی
پەنجەرەیەک لە نیگام،
ئەنەرم بەدواتا
گەر لە بە دەنگی بونەکی جەماوی..
نەو گەردونەکی شەواو و پەرشو بڵاوا،
پەپولەی هەناسەیەکیش هەر نەگەیشت
لە نەو ئامێزی سنەوبەرە سوتاوەکانی..
چیا لە خاچ دراوەکانی شارا ئەخەوم
بەکو خەو بە سەرەتا زیوینەکانی..
بەستانە سەرهەڵگرتوەکان ببینمەوە
(٦)
لە یاساغی نەخشانی هەوری ووشە
لەسەر لەپی ئاسمانە
لە ئاموسانی پەپولەو خونچەیەک
وەنەی تیا بکەشە
دیواری ئەو زیندانیانەی
ڕەژەکانی ئازادی تیا دیل کران
(٧)
ژوانە لە ئەفسانەی بینینت
جارەکی تر،
لە سنورەک جەندرمەکانی..
نەفرەتی لە نەبە
بەی ڕەژە ، بە بوونی ،،
سەربەکانی خەلیفەو سوڵتان
تەرمە مرۆڤەکانی شارەکی نغرە،
ژوانەکی ئاسودە
لە ژێر دارئەرخەوانەکانی
بوون بکەن؟
(٨)
ئەرە ئەفسانەی بوونی شارەکە
خەڵکەکەی بەردی سپی مێژووی خەیان
شکاند، پەیکەرە کریستاڵیەکەی..
بەردەم نزرگەی کەنی خەری خەشیان
زەر گەمژانە ووردو خاش کرد
زەر جار، کە شنە بای بیرکردنەوە
لە پەرتبوونی خەمان
لە پەنجەرەی بە هودەیی نیشتمانە

لەتەلەحم ئەبا،
ئەپرسم لە خەم
کەس هەبە ئەوەندە بە ئاگا بە
بەدەستی خەی
گەگە بدا بایەقوشکانی بیابان
کچانی مەلەک تاوس سەربەن و..
جەستەیان هەنجە هەنجە کەن؟
(٩)
پارچە مرۆڤکان،
باپیرە بە بیرەوەری و ..
جەنگاوەرە دەاو..و..
کچە جەستە هەکەنراوکان و
ژنە بیرچوکانی…
هەخی سەاوی سیانید و خەردەل
لە حەسرەت نەهاتنی تەرزە
یەتمە کەنکانی پەش هاتنی..
گەردەلوولی فەنا ئەەنەوە
(١٠)
لە تاریکی بوونی ئەستا
و بە تەنیایی حەز ئەکەم
بگەەم بەسەر کەنارا
تەلیسمی خواوەندی بەهوەدەیی..
لەسەر ناوچەوانی هەر یەکەکە
لە تەرمە مرۆڤکانی شار
زەربوونی تەرمە مرۆڤکان
نیشنایە بە نەبونی دەروازە،
هەر کەسەو لە خەونی ئەوی ترا
بە دوای باخچە سپیە ووەکانی ئاسودە..
سەری خەی وون کردەوە،،
ترس ، لە وەرینی دە،
تەرمە مرۆڤکان،
لەدانی دەی یەکتر هەستپەناکەن،،
پەن لە زەنگی ترس،
خەەی چاوەەوانیش،،
لە ئاسمانی قەترانی پچەاو
لە داری زەمینەکی زە و بەفەە
دەژەتە نەو چنگە شوشەیەکانی

ئەو کچانەی..
بە مەرجی فریشتە درواست کران
بەلام پاش هاتنیان..
باڵەکانیان لێسەندنەوە
(١١)
فڕەدراون، پەروانە مردووکانی ووشە
لەو ڕێگایەی من و تۆ ژوانمان
پێش پارچە پارچەبوون کرد

نیکەل بار کچێکی بلیمەتی جیهانە .. ڕزا شوان

نیکەل جەمس بار کچێکی تەمەن (١٢) ساڵانی جوان و ڕووخۆش و خۆن شیرینە. لەدایکبووی ئینگلتەرایە. لە خزانێکی قەرەجی کۆچەرییە. باوکیشی هەر لە ئینگلتەرا لەدایکبووە. بە ڕەسنیش هیندین و زەر لە مێژوە بنەماڵەکەیان هاتوونەتە بریتانیا.
نیکەل بار لەگەڵ دایک و باوکی خوشکە بچووکەکەیدا، لە کەرەفانێکدا، لە کەمپێکی قەرەجەکان لە (هارلە) لە (ئیسیکس) لە بریتانیا دەژین، کە بەشکە لە کەمەڵگای قەرەج و کۆچەرییەکان. خزانەکەی نیکەل لەناو برتانیادا بە گەلە شوێن کەچ دەکەن.
نیکەلیش لەگەڵ ئەم ژیانە سەختە و هاتوچۆیە زەردا راهاتووە و ئاسایی بەلایەوە.
نیکەل بار، وەک هەر منداڵێکی قەرەجەکان، درەنگ چووە قوتابخانە. لە چاو هاوتەمەنیانی هاوپلیەوە زەر درەژ بوو. بەڵام لە هەموو قوتابییەکانی پلەکەی زیرەکتر و زەرزانتر بوو. هەر لە یەکەمین ڕۆژی قوتابخانەیدا، مامۆستاکان بۆیان دەرکەوت، کە نیکەل قوتابییەکی زیرەک و چالاکە. زەر بە پەرۆش و چالاکانە، ئەرک و کارەکانی بە جوانی و بە خێرایی ئەنجام دەدان، گەرچی زەر لە قوتابخانە دوادەکەوت و ئامادە نەدەبوو، بەڵام زیرەک بوو. پێش ئەوەی کە تەمەنی بگات بە (١٠) ساڵان لە ئەنجامدانی ڕاهێنانەکانی (جەبر) دا زەر زیرەک و خێرا ئەنجامدەر بوو. جێی سەرسوڕمانی

مامۆستاکانی بوو.

نکێڵ بار، هەردەم گۆشبین بوو، متمانەیەکی زۆری بەخۆی هەبوو، زۆر سەرسەختانە هەوڵی دەدا و سووربوو لەسەر ئەوەی، کە خۆی بسەلمێنێ و تواناکانی خۆی دەربخات و سەرنجی مامۆستاکان و هاوڕێکانی بۆلای خۆیدا رابکێشێت. کە بۆوای دەکرد کە کچێکی قژرەجەکی هەژار، کە لە کۆمپیدا بژی، هەڕەکەوت و دەبەت بە یەکێک لە هەرە بلیمەتەکانی جیهان و تەکنەای پلەی زیرەکی لە ئەنشتاین و لە هەکینگ باشاتر دەبەت.
نیکێڵ باری تەمەن (١٢) ساڵان، لە پۆلی حەوتەم لە ئاکادیمیای (بیرنت میل) وەرگیرا، ئەمەش هەیوای دایکی بوو کە لەم قوتابخانەدا وەربگیرێت، ئەم قوتابخانەیە بە تەواوی زیانی نیکێڵی گۆڕی. بەڕێوەبەر و مامۆستاکان بە ئەوپەری ڕێزەوە پێشوازیان لێکرد.
سەرەکی ئاکادیمیای (بیرت میل) خاتوو (هێلینا میلز) دەڵێت:"نیکێڵ قوتابیەکی زیرەکی باشایە، هەر لە یەکەمین ساڵی خوێندندا، لە زۆربەی چالاکییە جیاوازیەکاندا بەشداری دەکرد. بە گوێ و تینەکی ئەوتەوە، لەو بەوایەدا نەبووین وابێت. بە نموونە بەشداری لە خولەتگای دیدەوانی و بەشداری لە پێشبڕکێی نووسینی قورسی بیرکاری و هەر کار و چالاکییەی تری قورسدا دەکرد" کاتێک کە مامۆستاکان بەهرە و لێهاتوویی نیکێڵ باریان لە چارەسەری کێشکان زانی، هەمۆیان یارمەتیان دا و هانیان دا بە ئەوی کە زیاتر هەست و بەهرە و تواناکانی خۆی دەربخات.
نیکێڵ بار، بە بەوابەخبوونەوە بەشداری لە تاقیکردنەوەکانی (مینسا) کرد، بە زانینی تەکنەای پلەی زیرەکی. وەڵامی هەموو پرسیارە قورسەکانی دانەوە. توانی (١٦٢) پلە بە دەستبهێنێت کە لە پلەی بلیمەتیش زیاترە. ئەمەش گەورەترین ئەنجامە، بە (٢) پلەش بەسەر هەردوو زانای فیزیاوی (ئەلبەرت ئەنشتاین) و پرۆفیسەر (ستیڤن هەکینگ) دا باشاتر بێت. تەکنەای پلەی بلیمەتی ئەنشتاین و هەلینگ (١٦٠) پلەیە.
بەم ئەنجامە نیکێڵ بار بوو بە یەکێک لە هەرە بلیمەتەکانی جیهان. بوو بە ئەندامی (مینسا) و چووە ریزی لە (١%)، کە ڕێژەی زیرەکەکانی هەموو جیهانە. ناوەندی تەکنەای زیرەکی (١٠٠) پلەیە. هەر کەسێک تەکنەای پلەی زیرەکی لە سەرووی پلەی (١٤٠) پلەوە بێت. دەچێتە ئاستی بلیمەتی. مینسا تا ئێستا (١١٠) هەزار ئەندامی زیرەکیان لە هەموو جیهاندا هەیە. کە (٢٠) هەزاریان لە بریتانیا دایە. لە (٣٥%)ی ئەندامەکانی مینسا

مەینەن. تەنیا لە (٨%) ی ئەندامەکانی تەمەنیان لەژێر (١٦) ساڵان دایە. بەڵام نیکەڵەی تەمەن (١٢) وایکردووە، کە لەو یاسایە بدەربەت.
(ئان کلاکسەن) وتەبێژ بە ناوی (مینسا)ەوە، وتی:"تەنیا منداڵان دەتوانن پلەی زیاتر لە (١٦١) پلە بدەستبهێنن" چونکە ئەم پلەیە ئاوپەڕەی پلەی بلیمەتی کەسەکی کامڵە.
(مینسا) ئاوەشیان وت:"منداڵە بلیمەتە ئەکادیمیەکان، لە رووی تەمەنیانەوە پگەیشتوون. شارەزاییەکی باشیان لە بابەتەکی دیاری کراودا هەیە. بیرتیژییەکی ئاوتیان هەیە، کە رەنگە جێی بڕوا نەبن. ئەو منداڵانە حەزیش دەکەن کە لەگەڵ گەورەکاندا گفتوگۆ بکەن و کات بەسەربەرن".
نیکەڵ بار، لە لێدوانێکیدا بۆ ڕۆژنامەی (ویسترن دیلی) وتی:"کاتێ کە زانیم ئەم پلەیەم بدەستهێناوە، سەرسام بووم، ئەنجامەکی چاوەڕوان نەکراوبوو"
نیکەڵ بار، بۆ ڕۆژنامەی (دیلی میل) دوا و وتی:"لە قوتابخانەی سەرەتایيدا، بۆ ڕەکی دەوامم نەدەکرد. هەر لە یەکەمین ڕۆژەوە، دایکم هاوڕی ئاوڕی دەدا، کە بمگەیەنێتە ئەکادیمیای (بیرنت میل) ئەم قوتابخانەیە ژیانی گۆیم".
نیکەڵ بار وتیشی:" لە بیرمە کە لە قوتابخانەی سەرەتایيدا بووم، بڕیارمدا لە شانۆیەکدا کرد، ڕۆڵی فریشتەیەکم دەنواند، کچێکی تر، ڕۆڵی فریشتەیەکی تری پێ درابوو، لە کاتی نمایشدا ئەو نەهاتبوو. ڕۆڵەکەی ئاوێش هەر من نواند"
نیکەڵ بار، ئاماژەی خوێندنەوە و گۆرانی و شانۆیە، هەگری شانەکانی شکسپیرە. چیژێکی زۆریش لە یاری تێپی پێ وەردەگرێ. خۆنیش بڕوا دەبینێ، کە بچێتە زانکۆی ئەکسفۆرد و کاڵژی پزیشکی تەواو بکات و ببێت بە پزیشکی منداڵان و خەبەرخشانە چارەسەری ئازارەکانی هەژاران بکات.
کە لە نیکەڵ بار بڕوانیت، کچێکی ئاسایی و خاکی و سادە و ڕووخۆشە، زۆر حەزی لە قسەی خۆش و سوعبەت و پێکەنینە.
نیکەڵ لەسەر داوا و خەرجیی پەرلەمانی ئەورووپا، بۆ کەنگرەی ڕەما بۆ لاوان بانگرا و بۆشداری کرد و بۆ گەرمی پشوازییان لێکرد. لەو کەنگرەیەدا قسەی بۆ لاوان کرد.
نیکەڵ بار، دوای بەدەستهێنانی ئەو پلە باڵایە لە زیرەکی و بلیمەتیدا، بوو بە مانشەتی گەلێ لە ڕۆژنامە و گۆڤار و میدیا و ڕاگەیاندنەکانی بریتانیا. بووش بە وەردی سەر زمانی

کۆمەگەی قەرەج و کۆچەریەکان و بە مایەی شانازی بۆیان.
لە راستیشدا، تا ئەمڕۆش گەلێ لە خەڵکی ڕۆژهەڵات و خۆ بە باڵازانتر و جیاواز، لە ئەورووپا و لە هەموو کۆشوێنکانی تریش، بە چاوێکی کەمتر لە قەرەجەکان دەڕوانن، بە شێوازێکی ناشیرین ڕەفتاریان لەگەڵدا دەکەن و سووکایەتیان پێدەکەن. بە ناڕەواش گەلێ قسەی نەرێنی دوور لە ڕاستی دەدەنە پاڵیان. تەنانەت لە هەندێ لە قوتابخانەکاندا جیاوازی لەگەڵ منداڵەکانیان دەکەن و بە ئاشکرا پێڕاوێزیان دەکەن. ئەم ڕەفتارانەش پەیوەندیەکی قەزەوەن و ناشیرینن بە نەوچەوانی ڕۆژهەڵاتستان و نازیەکانی ئەمڕۆ.
زۆر لە قەرەجەکان و کۆچەریەکان، بە هۆزاری و کوێرەوەری ژیان بەسەر دەبەن. بە کەمیش دەرفەتی چوونە قوتابخانە بۆ منداڵەکانیان دەڕەخسێ. لەبەر جیاوازی و مووبەکردن، بەشێک لە منداڵە قوتابیەکانیان وازیان لە خوێندن هێناون و کاری قورس دەکەن، یا کەوتوونەتە سەر شەقامەکان و خەریکی درێزکردنن. بەیە سەختە کە منداڵانی قەرەجەکان بتوانن خۆیان بگەڕێنن و درێژە بە خوێندن بدەن.
با بزانین دایک و باوکی نیکەل لە بارەی ژیان و زیرەکی کچەکەیانەوە چی دەڵێن.
دایکی نیکەل، خاتوو (دڵڵی بوکلاند)ی تەمەن (٣٤) ساڵ، یاریدەدەری سەرپەرشتیاری هوتێڵ و بە شێوانیش خەریکی جوانکاری ئارایشتی ژنانە. تا قەناغی سەرەتایی خوێندووە. دەربارەی نیکەڵی کچی دەڵێ:"کچەکی منداڵی کەششکاری زیرەکە، زۆر بە پەرۆشەوە کاردەکا، لە دوای قوتابخانە لە یانەی قوتابخانەکەیدا دەمێنێتەوە، ئەرکەکانی ماڵەوەی جێبەجێ دەکا. هیچ ڕۆژێکیش بە فەڕە لە دەست نادا" خاتوو دڵڵی وتیشی:
" لە منداڵییەوە بۆزاری هونەرکانی ئەو پەرتووک و گۆڤارانەی دەکرد. کە دەیخوێندنەوە. کچەکی ڕووخۆش و حەزی لە خوێندە. هەمیشە داوای ئەرکی ماڵەوەی زیاتر دەکا"
دڵڵی بوکلاند وتیشی:"لە قوتابخانەدا، ڕووبەڕووی جیاوازی ڕەگەزی بووەوە. زۆر لە هاوڕێ کچەکانم لە تەمەنی (١٢) ساڵاندا، بە هۆی جیاوازی و دەندییەوە وازیان لە قوتابخانە هێنا. بە داخەوە کە نیکەلیش لە قوتابخانەی سەرەتاییدا، بە هەمان دەخدا تێپەڕی و دەردی مووبەکردن و جیاوازی چەشت، لە پەڵدا پێراوێز کرابوو.. هیچ هاوڕێیەکی لە پەڵدا نەبوو"
دایکی وتیشی:"ئەوپەڕی شانازی بە نیکەلی کچمەوە دەکەم.. سوورە لەسەر ئەوەی کە قوتابخانە تەواو بکات و لە زانکۆدا

وەربگیرێت و کەڵەڕی پزیشکی تەواو بکات و ببێت بە پزیشکی مندااڵان"
باوکی نیکەڵ، ناوی (جەمس) ە و نازناویان (بار)ە، تەمەنی (٣٦) ساڵە، تا قۆناغی سەرەتایی خوێندووە. لە تەمەنی (١٢) ساڵیدا، کرێکاری پاکردنەوەی ئاوەڕۆ (زەراب) و ڕەوەکانە. هەستی بە تۆگەڕایی دەکرد کە نیکەڵی کچۆکەی بە ماوەی پێنج ساڵ لە تاقیکردنەوەدا بوو.
جەمس وتی:"چیرۆکەکە ئاوەبوو، کە باس لە کەمەک قەرەج دەکرا، بە تایبەتیش لە بەشداریکردنی نیکەڵ لە تاقیکردنەوەکانی (مینسا) دا. بەاڵی ئەمەو مایەی خۆشی و شادیە، کە بچینە تاقیکردنەوەو بە بەدەستهێنانی شتێک کە سوودمەند بێت بە گەیین. ئەمەش ئاوەڕۆیەخا، کە هیچ جیاوازیێک لەوەدا نیە کە لە کوێ لەدایک بووبێت و پەگەیشتووبێت. دەشێ هەرکەسێک لە خوێندندا هەڵکەوتووبێت"
جەمس بار وتیشی:" نیکەڵ پرسیاری زۆری لێدەکردم و پرسیارەکانی تەواو نابوون. زۆر جاریش دەیبەزاندم"
جەمس بار وتی:"هەردەم حەزی لە ژمارە و مەتەڵ بوو، لە بیرکاریدا زۆر زیرەکە. لە تەمەنی دوو ساڵیدا، زۆر بە ئاسانی و خێرا کاری بیرکاری ئەنجام دەدا. بە ئاسانیش مامەڵەی لەگەڵ هەرشتێکی تەکنیکیدا دەکرد" باوکی نیکەڵ هێشتا هەر سەرسامە، کە ئاوەی زانی کچۆکەی خاوەنی ئەقڵێکی ئاوتایە، کە بلیمەترە لە (٩٩%) ی خەڵکی.
جەمس بار شانازی بەوشەوە دەکا، کە کچەڵە بلیمەتەکەی، بووە بە وەردی سەر زاری کەمەگەی قەرەج. ڕەز و پەگەی بەرزکردوونەتەوە.
حەزدەکەین ئاوەش بزانن، کە خودی (جەمس بار)ی باوکی نیکەڵ، لە تاقیکردنەوەکانی (مینسا) دا بە پلەی زیرەکی، بەشداری کرد، توانی ئاستی (زۆر باش) بەدەستبهێنێت.
نیکەڵ بار، ئەقڵیەتێکی بازرگانیشی هەیە. هەردەم بیر لە قازانجکردن دەکاتەوە.
نیکەڵ دەڵێت:"پێش ئاوەی کە بچم بە پشانگایێکی ناوخۆیی، ڕاپۆرتی کڕش و هەوام شیکردەوە، ئاوەم زانی کە باران دەبارێ. لە فرۆشگایێکدا چۆترێکی هەرزانکراوم بە (٢٠) جونەیهە کڕی. دوایی فرۆشتم بە (٦٠) جونەهە . (٤٠) جونەیهم قازانج کرد"
بەجگە لە نیکەڵ بار، هەر لە هەمان هەرەمدا لە (ئیسیکس) لە بریتانیا، کچۆیێکی بلیمەتی تری (١٢) ساڵان هەیە، کە ناوی (لیدیا سیباستیان) ە. لیدیا لە تەمەنی (٦) مانگاندا قسەی

دەکرد. لە تەمەنی (٤) ساڵاندا ئامادەی موزیکی کەمانجەی لێدەدا. لیدیا سیباستیان هەموو بەرگەکانی پارتووکی رەمانی (هاری پوتەر)ی خوێندۆتەوە. شایەنی باسیشە، لیدیا سیباستیان و نیکەڵ بار، دوو هاوڕێی دەسزی یەکترین. لە تاقیکردنەوەکانی (مینسا) دا، لیدیا سیباستیان توانی (١٦٢) پلە بدەستبهێنێت. بەم ئەنجامەش لیدیا دوو پلە لە سەروەی پلەی بلیمەتی دایە. لیدیاش بوو بە ئەندامی مینسا و بە یەکێک لە هەرە بلیمەتەکانی جیهان.
(*) بە نووسینی ئەم باباتە، سوودم لە چەند سایتێکی ئینگلیزی وەرگرتووە.
ڕزا شوان
٤/ نۆڤەمبەر/٢٠٢٠

بکوژی خەرتاو … فەریدوون سامان

هەر زوو
دەمزانی
ئەو تاریکی پەرستن
هەرگیز عاشقی بەربەیان نین،
بە ناوی ئەقیندارانی خەرتاو
ڕاژەک دەت…
شەوزەنگمان بە دەنن،
ڕووباری ئەڤین سەر بەرەوخوار دەگەڕێننەوە،
کەوی هیواکانمان تەخت دەکەن.
عیشق لەسەر مەزی قوماری
شەو سوورکانتان
دەخەنە نەو پیاوێک
بە بکوژانی خەرتاو
پێشکەش دەکەن…
هەر زوو
دەمزانی چراکان دەکوژێننەوە

ژوانگۆکان دۆکۆن
بۆ لانێی شوومی کوندۆ پۆپوو.

فۆرێدوون سامان
2.11.2020